

Uspomene na Rudolfa Steinera
i Marie Steiner-von Sivers

Ilona Schubert

Sadržaj

Uvodna napomena	2
1 Moj prvi susret s Rudolfom i Marijom Steiner i s euritmijom	3
2 Početak moje euritmijske karijere u Dornachu	10
3 Počeci tonske euritmije	15
4 Grupni rad i solo komadi	16
5 Novi impulsi, novi zadaci	19
6 O šminki	21
7 Euritmija u zgradi Goetheanuma	22
8 Euritmijske ture	26
9 Glumci i pomagači u Dornachu	29
10 Spaljivanje prvog Goetheanuma	32
11 Poštovanje prema Goetheanumu	35
12 Bolest i smrt dr. Steinera	36
13 Rad gđe dr. Steiner nakon smrti dr. Steinera	38
14 Iskustva u kazalištu	40
15 Napomene dr. Steinera o raznim slikama	47
16 Epizode	53
17 Tečajevi euritmije s djecom od 3 do 7 godina	55
18 Napomene dr. Steinera o dvanaest vrlina	58
19 Meditacija za bolesne i umiruće	59
20 Napomene dr. Steinera u vezi trudnoće i skrbi za mlađu djecu	61

Uvodna napomena

Izveštavanje o onome što sam doživjela u društvu Rudolfa Steinera i Marije Steiner može se napraviti samo iz osjećaja najdublje zahvalnosti za moju sudbinu koja mi je omogućila da se taj susret dogodi.

Nakon što je mnogo puta traženo da zapišem moja iskustva, o kojima sam često govorila, to ovdje radim s najvećim zadovoljstvom. Osobni ljudski detalji mogu izgledati trivijalni, ali nadam se da će ono što sam napisala dodati neke oživljujuće dodire na sliku koju imamo o Rudolfu Steineru.

1. Moj prvi susret s Rudolfom i Marijom Steiner i s euritmijom

Nakon što sam pročitala temeljna djela Rudolfa Steinera i prisustvovala uvodnom tečaju danom od Adolfa Arensona, dopušteno mi je da putujem u Stuttgart da čujem kako Rudolf Steiner sam govori. To je bilo u travnju 1918. Primila sam moju člansku iskaznicu od Rudolfa Steinera za Božić 1917. Vođa naše grupe u Mannheimu, gđa Helene Röchling, žena privatnog savjetnika, i moja majka oboje su rekle da sam premlada i da nitko ne bi trebao postati član prije dobi od 21. Sada se tako dogodilo da sam imala smještaj u Weimaru 1917 i tamo imala pouke o povijesti umjetnosti, povijesti i književnosti od pomoćnog direktora Goethe kuće. Kada je ovaj primijetio moj entuzijazam za sve povezano s Goetheom, dopustio mi je da dođem u Goethe kuću kada sam god htjela. Tamo mi je objasnio mnoge stvari, posebno u prirodoznanstvenom odjelu, koje su za mene tada bile od posebnog interesa — na primjer, Goetheova teorija boja i maksilarna kost. I bilo mi je dopušteno — ponekad i bez pratnje — da uđem u Goetheovu radnu sobu ili mali vrt iza kuće. Tako sam često bila u knjižnici gdje je dr. Steiner također radio. Puna entuzijazma, kakvog samo mladost može biti, pisala sam kući o svim svojim iskustvima. Moja majka je ta pisma pokazala dr. Steineru, poslije čega mi je dopustio da postanem član Društva u tako ranoj dobi.

Tijekom prvog predavanja u Stuttgartu sjedila sam u prednjem redu na jednoj strani podija i dr. Steiner je više puta pogledao u mom pravcu. Nakon predavanja došao je do mene i upitao me: „Jeste li mogli pratiti“? Odgovorila sam sramežljivo i pomalo zbunjena činjenicom da se obratio tako mladoj osobi kao što sam ja: „Da, g. doktor, pomalo“. „Dobro, to će postajati bolje kako vrijeme ide“, rekao je, „a sada ću vas odvesti do gđe. dr. Steiner“. Gđa. dr. Steiner je još sjedila, razgovarajući s drugima u prednjem redu, i dok sam stajala ispred nje nakon što sam predstavljena gledala me je prilično vremena i potom upitala: „Koji su tvoji posebni darovi“? Prilično zapanjena takvim neočekivanim pitanjem mogla sam samo promrmljati, „Darovi, gđo. Doktor? Stvarno ih nemam“. Sa smiješkom mi je rekla, „Ali čula sam da si imala glazbenu poduku i da voliš plesati“. To sam potvrdila. Očito je bilo da joj je to rekla moja majka. Gđa. Doktor je tada nastavila: „Zar ne bi željela doći na našu malu euritmijску predstavu sutra? Možda će ti se toliko svidjeti da bi nam se željela pridružiti“. Tako sam po prvi puta vidjela euritmijску predstavu.

Bila je mala pozornica. Na jednoj njenoj strani bilo je nekoliko dama euritmistica koje su sjedile na klupi odjevene u jednostavnu bijelu odjeću s nekom vrstom pokajničkog konopca oko struka — takav je bio utisak koji sam imala za početak. Na dani signal one su ustale i hodale polako i svečano došle na pozornicu s gestom posvećenosti (ruke prekrížene na grudima). Zatim je gđa. Doktor počela recitirati i euritmistica su se kretale u skladu s tim. To je ostavilo neodoljiv utisak na mene koja je navikla vidjeti samo „plesanje“ na glazbu. To me uskomešalo na veoma poseban način, s tolikom snagom da sam mogla plakati ili se smijati. Dobro, bila sam još veoma mlada i tako sam se smijala, što je na mene privuklo osuđujuće poglede onih okolo i kasnije ukor moje majke. „To je posljednji put da te vodim na izvođenje euritmije!“, rekla je. Ali nije bilo ničeg za smijanje u vezi toga u mom umu.

Rudolf Steiner
27.2.1861. - 30.3.1925.

Marie Steiner - von Sivers
14.3.1867. - 27.12.1948.

Erna Bögel
6.9.1877. - 16.9.1963.

Helene Röchling
28.1.1866. - 14.8.1945.

Još i danas mogu osjetiti kako sam bila ganuta. Čim sam došla u hotel rekla sam mojoj prijateljici, koja je također bila prisutna na demonstraciji, „Dođi, malo ćemo vježbati“! Pomaknula sam stolice i stol sa strane i pokušale smo imitirati ono što smo vidjele. Kada je moja majka kasnije došla u sobu pitala je: „Što ste to radile“? Rekla sam joj: „Pokušavamo raditi euritmiju i *moram* je odmah naučiti kako treba“. Kada je gđa. Dr. Steiner čula o tome sljedećeg dana je kazala: „Nisam očekivala ništa drugo“! I tri dana kasnije, kada sam bila natrag u Mannheimu, dobila sam učiteljicu, gđicu Edith Röhrle. Tijekom sljedeća dva tjedna prakticirale smo euritmiju gotovo svaki dan od ranog jutra do večeri. Naučila sam koračati, slijediti ritmove, napraviti glasove i trčati apolonijske i dionizijske forme. To je bilo prilično teško na voskom namazanom parketu plesnog podija kuće — danas bi bilo nezamislivo, ali u to vrijeme tempo je bio mnogo sporiji. U prakticiranju preludija „Promatraj sebe, promatraj svijet“, doživjela sam samu suštinu euritmije. Osjećala sam se potpuno promijenjena, kao da sam izrasla izvan sebe. *Unutra* i *vani* postalo je konkretno iskustvo. Čak i danas se sjećam blaženstva tog trenutka.

Kratko nakon toga vratila sam se u Stuttgart na predavanja dr. Steinera. U to vrijeme bilo mi je dopušteno da sudjelujem u prakticiranju euritmije što se događalo u maloj kavani blizu Landhausstrasse. Tih dana gđa. dr. Steiner radila je vježbe s nama. Bilo je mnogo ritmova, trostrukog hodanja i vježbi štapa, i radili smo euritmiju na izgovorene poeme. Žene učiteljice smjenjivale su se u recitiranju. Kako je to bilo vrijeme u kojem je Emil Molt bio odlučio da osnuje školu za radnike njegove Waldorf Astoria tvornice cigareta i molio za prijedloge i savjete od dr. Steinera, rečeno mu je da bi trebao uvesti euritmiju u opći školski kurikulum. Da bi se pokazalo obiteljima radnika o čemu se sve kod euritmije radi, upriličena je demonstracija u velikom opsegu. Tako smo se na dnevnoj bazi okupljali u Landhausstrasse da se za to pripremimo. Također mi je bilo dopušteno da sudjelujem u osnovnim vježbama. Demonstracija se dogodila 22 lipnja 1919 u Kući umjetnosti, takozvanoj 'Goldenen Hirsch' [Zlatni jelen] u Stuttgartu. Dva dana prije jedna od euritmistica je uguanula gležanj i tada mi se nešto dogodilo što se otada često javljalo u mom životu: morala sam zauzeti njeno mjesto u kratkom roku. Između drugih stvari morala sam brzo naučiti dio iz humoreske, naime onaj od 'Bim' iz 'Bim-Bam-Bum' Christiana Morgensterna. D. Steiner je nacrtao malu formu (nažalost više ne postoji, ali je kopirana od mene) i pokazao mi nekoliko različitih pokreta. Zatim sam većinu dana vježbala s 'Bam' i 'Bum' i dr. i gđom dr. Steiner misleći da će sve biti u redu.

Za ovu izvedbu, koja je doslovno bila naše prvo pojavljivanje na pozornici, dr. Steiner nas je sam našminkao, i bio je vrlo izdašan s *make up* opremom. Osjećali smo se veoma čudno sa svom tom bojom na nama. Izvedba je prošla dobro i primljena je s velikim aplauzom. U zadnjoj točki — naime, 'Bim-Bam-Bum' — imala sam nesreću da budem zadnja na pozornici i nisam mogla naći izlaz kroz tešku baršunastu zavjesu. Trčala sam duž zavjese osjećajući se očajno ali nisam mogla naći otvor! To je moralo izgledati veoma komično, jer je publika pljeskala sve glasnije kako sam ja postajala sve više zbunjena. Konačno je jedna od euritmistica iza pozornice primijetila da nešto nije u redu i da se ja nisam vratila. Požurila mi je u pomoć i izvukla me iz mog zatvora. Kasnije je dr. Steiner došao iza bine i rekao, 'Izvršno si to obavila, bio je to sjajan izlaz'. Ja sam, s druge strane, plakala i rekla, „Nikada više neću na binu“. Gđa. Dr. Steiner je rekla smijući se, „Možda bi još mogla to razmotriti“. Dakle, otada sam često bila na pozornici, kroz mnoge godine, ali strah da neću naći izlaz nikada me nije potpuno napustio. Neposredno nakon izvedbe Emil Molt nas je častio velikom zabavom gdje smo svi primili mnogo cvijeća i cigareta.

Ilona Bögel kao 'Bim'

Kada sam se još jednom vratila u moj rodni grad odmah sam primila daljnje poduke; ovog puta je moja učiteljica bila gđica Erna Wolfram (kasnija gđa. van Deventer). I tijekom ovog perioda također radili smo po cijeli dan. U isto vrijeme pročitala sam sva osnovna djela, prisustvovala predavanjima i uzela uvodne tečajeve u antropozofiji. Također sam nastavila s mojim glazbenim studijem, ali to samo usput. Tako se približavao listopad 1919 i trebala sam po prvi puta ići u Dornach. Bila sam time ushićena, ipak večer uoči odlaska lila sam suze bez da mogu kazati zašto. Poslije mi je sinulo da je to rastajanje od moje domovine i početak novog stupnja u mom životu. Zapravo smo namjeravali provesti samo dva tjedna u Dornachu, ali ja sam bila odmah uključena u veoma intenzivan euritmijski rad, tako da me gđa. dr. Steiner pitala da li je povratak u Mannheim zaista nužan i da li bi se možda željela potpuno posvetiti euritmiji. I tako sam ostala u Dornachu, gdje sam do danas.

2. Početak moje euritmijske karijere u Dornachu

U Dornach smo stigli jedno kasno listopadsko poslijepodne. Nakon što smo naše stvari odnijele u naš smještaj odmah smo se popele na Goetheanum. Proba za prvu scenu u Faustovoj radnoj sobi bila je u tijeku u radionici. Kada smo ušle u zamračenu sobu sve su se oči okrenule prema nama. Dr. Steiner je prekinuo probu, došao prema nama i rekao, 'Dakle ovdje je Ilona konačno s nama. To je blagoslov'. Odveo me do gđe. dr. Steiner i dopustio mi da sjednem pored nje na malom podestu. Proba se nastavila. G. Stuten bio je na bini sudjelujući u Faustu. Dok je posezao za šalicom s otrovom dr. Steiner ga je prekinuo, brzo se probio na binu na koju su iz auditorija vodile male drvene stepenice — kako sam često svjedočila lakoći njegovih koraka u kasnijim vremenima kada bi skočio na binu da bi pokazao kako pasus treba izvesti — i ponovno odigrao cijelu scenu. Nezaboravan je za mene dio gdje Faust poseže prema ormaru s riječima 'Siđi sad, čisti kristalni peharu', skida pokrivač i, lagano iz profila kao da već stoji na pragu između ovog i sljedećeg svijeta, polako ga podiže uvis, zureći u daljinu izgubljen u mislima, prije nego ga stavi na usne. Tada je rekao g. Stutenu: 'Da bi stvorili pravo raspoloženje ova pauza i gesta trebala bi biti prolongirana koliko god je moguće'. Proba je završila s ovim savjetom.

Sljedećeg jutra sam putovala u grad i dok sam gledala dućane pristupila mi je dama i pitala da li mogu pjevati. Kada sam rekla da odgovorila je, 'Dobro, onda ovo poslijepodne dođi na probu i možeš učestvovati u *Faust* zborovima'. Ta dama je bila gđica Käthe Mitscher, koja je bila neophodna za rad na bini u to vrijeme. Bila je odgovorna za sve; gledala je da glazbene partiture budu na stolu, i da se na probe i izvedbe svatko pojavio u pravo vrijeme i da ima napisane tekstove za razne točke. Ona je također recitirala na probama i polu-probama kada gđa. dr. Steiner nije bila prisutna. Zapravo nije bilo ničega na čemu nije imala budno oko. Zaposlena od jutra do večeri ipak je uspjela sudjelovati u svim osobnim potrebama euritmista, glumaca i glazbenika. Premda je posjedovala pravi humor ljudi iz Köln-a ipak je mogla biti veoma stroga. U godinama koje su dolazile često je bila odgovorna za euritmijske ture. Ona bi napravila dogovore sa raznim teatrima — često pod teškim okolnostima — i čak bi znala preuzeti odgovornost za rasvjetu. Pogledala bi smještaj umjetnika i osigurala da se svakog korektno tretira i pod njenim uzornim vodstvom sve bi ispalo savršeno. Ture tijekom prvih godina (1920-24) bile su uglavnom u Njemačku i često ih je bilo veoma teško organizirati zbog inflacije, kašnjenja vlakova, i drugih stvari povezanim s posljedicama rata. Nakon otvaranja prvog Goetheanuma, gđica Mitscher preuzela je ured scenskog menadžera i nastavila s tim sve do svoje smrti 1940.

Sada se vraćam na poziv gđice Mitscher da se pridružim zbarskim probama. Imala sam udjela u pjevanju tom prigodom ali, pošto smo pjevali iza scene, nisam mogla vidjeti izvedbu i to me rastužilo. Kada je dr. Steiner čuo za to rekao je: 'Ne, to nije u redu, moraš jednom vidjeti izvedbu iz gledališta. Kasnije će biti puno mogućnosti da se pridружиš'.

Tako sam u nedjelju popodne sjela u prednji red i gledala s velikim ushitom ono što se događalo na pozornici. Toliko me se duboko dojmilo da sam ostala sjediti i jecati na mom mjestu nakon što je zavjesa pala. Dr. Steiner je došao do mene, položio ruku na moje rame i rekao, 'Dobro je da si tako duboko dirnuta. To je veličanstvena scena, zar ne'?

Moram dodati, međutim, da je cijela stvar bila uređena na najprimitivniji način, s relativno malom pozornicom, crnim zavjesama, malim stolom, malim ormarom, kosturom i veoma malim podijem u pozadini. Nakon što je Faust podignuo šalicu do usana uskrsna zvona su počela zvoniti. Na trenutak je sve bilo zamračeno. Kada se pozornica opet osvijetlila zavjese su zamijenjene za crvene i sve je zasjalo jasnom svjetlošću. Anđeli su bili nanizani na podignutoj platformi, gđa Kisseleff s gomilom starije i mlađe djece koji su izvodili euritmiju na govor zborova. Također i žena i učenici bili su prikazani u euritmiji. Svakom zboru je prethodilo pjevanje anđela. Sve je djelovalo tako snažno u svojoj jednostavnosti.

Moja euritmijska karijera počela je u Dornachu sljedećeg dana. Ovdje, također, kao i u Mannheimu, dobila sam lekcije iz euritmije od učiteljice — u to vrijeme nije bilo škola euritmije, i u ovom slučaju to je bila gđica Groh koja me podučavala. Svakog dana imala sam lekciju rano ujutro. Zatim smo obično imali probe od 10 do 11 pod vodstvom gđe Kisseleff, s kojom je bilo tako lijepo i skladno raditi. Tim prigodama imali smo običaj vježbati nove komade koji bi zatim bili razrađeni s gđom dr. Steiner koja bi došla svaki dan u jedanaest sati. Gđa Doktor skoro uvijek bi donijela sa sobom nove forme za solo i grupni rad i zatim bi nama bila dodijeljena mjesta. Bilo bi uvijek uzbudljivo otkriti kome je dodijeljeno koje mjesto. Gotovo svi od nas su bili uključeni u veće komade, pošto smo bili samo mala grupa euritmista.

Za početak bi gđa Doktor pregledala što smo vježbali i zatim bi nas ispravila. Uvijek sam bila zadivljena kako je mogla pogoditi u središte stvari samo s par riječi. Ali ne bi puštala da bilo što prođe dok to nismo uspjeli izvesti na njeno zadovoljstvo. Tu i tamo to je bio uzrok suza. Jednom kada sam stalno iznova pokušavala nešto i gđa Doktor još nije bila zadovoljna sa mnom, gotovo zasljepljena sa suzama bila sam blizu toga da odstupim kada mi je rekla: 'Da, umjetnost je teška i najbolje što možemo postići dobiveno je po cijenu suza i očaja. Nije umjetnost izgledati šarmantno kada je netko mlađi i moći se kretati slobodno, već pogoditi pravi stil i moći sebe uroniti u osobnost konkretnog pjesnika ili glazbenika, *to je prava umjetnost*'. Preporučivala je, na primjer — da, čak i zahtijevala od nas — da proučavamo biografije pjesnika i glazbenika. Dr. Steiner mi je jednom rekla: 'Pridonijelo bi mnogo uspjehu izvedbe ako bi se, prije početka, vizualiziralo kako je pjesnik ili kompozitor izgledao i u kom dobu je živio i kakvo je bilo njegovo okruženje'. To sam uvijek prakticirala i našla da je to veoma korisno. Dr. Steiner bi se obično pojavio oko dvanaest i trideset ili jedan sat da gđu Doktor odvede na ručak, ali u takvim prilikama bilo bi mu pokazano što smo vježbali i zatim bi nam često dao posebne upute. Ako bi euritmistica morala proučiti novi glazbeni komad tada bi dr. Steinera pitala za formu. Zatim bi on tražio da se komad izvede i tijekom tog vremena bi nacrtao formu. U slučajevima kada je glazbeni komad imao više glasova ili sviran na nekoliko instrumenata tražio bi da ga se svira stalno iznova dok ne bi nacrtao formu za svaki dio. Mi smo ga gledale naprijed, od iza, i sa strane i u našem entuzijazmu mu se sve više približavale dok u očaju ne bi dobacio, 'Ali ostavite mi prostora barem za crtež'.

Tatiana Kisseleff
15.3.1881. - 19.7.1970.

Käthe Mitscher
9.5.1882. - 9.4.1940.

Jan Stuten
15.8.1890. - 25.2.1948.

Probe su se nastavljale u rano poslijepodne. Obično bi započele solo komadima i zatim bi nastavili s grupnim radom. U pet sati gđa Doktor bi došla dok smo sve vježbale i oko sedam sati pridružio bi nam se dr. Steiner i mi bi nastavljali gotovo bez kraja. Samo petkom i subotom bi završile ranije, jer to su bili dani ostavljeni po strani za predavanja dr. Steinera. Mi smo davale manje i veće izvedbe prilično redovito subotom i nedjeljom popodne. Tom su prilikom komadi koje smo već izvodili ponavljani i dodano bi bilo nekoliko novih točaka. Tako smo imali priliku stvari ponavljati mnogo puta i dr. Steiner nam je rekao da stvar moramo izvesti barem pedeset puta da bi bili sasvim sigurni u to.

Na dane predavanja mi euritmisti i glazbenici i tko god je bio uključen u probe imali smo posluženu večeru u onom što je bilo poznato kao Zlatni čovjek, prolaz između svlačionice i auditorija koji ide duž pozornice. To mu je ime dano iz zabave od dr. Steinera na završetku humoreske od Kristijana Morgensterna nazvane 'Jednorog' u kojoj se pojavljuje linija: 'Zatim smo sjeli u Zlatnog čovjeka i kazali našu solo dionicu'.

3. Počeci tonske euritmije

Tijekom prvih godina uglavnom je rađena govorna euritmija. S time su bile takozvane 'uvertire' koje bi pripremile različita raspoloženja teksta i pridružena im je bila glazba. Tonska euritmija je bila još u svom začetku. Učitelj glasovira, gđica Hollenbach, također je u to vrijeme podučavala pjesme koje su djeca pjevala na šarmantan način, i mali su menueti od Bacha i Mozarta koje su izvodili s tonskom euritmijom s vremena na vrijeme predstavljeni na kraju glavnog programa. Ono što se uglavnom u to vrijeme imalo bile su naznake Rudolfa Steinera za kretanja u vezi s ljestvicama i tonovima za durove i molove. Tonovi su prakticirani bilo stajući ili cupkajući, i pregrupiranje bi bilo tijekom pauze. Za razliku od naprednije govorne euritmije, ovo bi se moglo opisati kao primitivno.

Često sam sudjelovala u ovim vježbama, ali na duge staze ovaj način rada nije me zadovoljavao. Jednog dana otišla sam dr. Steineru i pitala ga ne bi li bilo moguće napraviti pogodne forme za tonsku euritmiju. Malo je razmislio i rekao, 'Naravno da bi bilo moguće. Imaš li ikakvu ideju kako napraviti cupkajuće tonove'? Sada, ja sam već i sama pokušavala razne stvari i to sam mu demonstrirala, nakon čega je bio veoma zadovoljan. Zatim me upitao da li već imam na umu glazbeni komad, i pošto sam vježbala Grieg-ova *Leptira* na klaviru, odmah sam rekla, 'O da, *Leptir* od Griega'. 'Dobro', rekao je dr. Steiner, 'daj da čujem to sutra'. Kako sam, međutim, morala otići sljedećeg dana to mu je odsvirala gđica Hollenbach i par dana kasnije od nje sam primila pismo koje je sadržavalo dvije forme nacrtane od dr. Steinera i napomenu koja kaže da probam obje i izaberem onu koja mi se više sviđa.

Pri mom povratku u Dornach vježbala sam veoma naporno i uskoro sam g. i gđi dr. Steiner mogla pokazati što mogu napraviti. Tu su zatim slijedila pitanja, kao što je, na primjer, kako bi trebalo izvesti brzo kretanje. Sada u ovom slučaju, kao i kod mnogih drugih kasnije, dr. Steiner ne bi rekao ili pokazao osobi odmah od početka kako bi stvari trebalo napraviti. Očekivao je da ljudi razviju vlastite ideje o temi. U ovom konkretnom slučaju, kada se dogodila brza izmjena nota, ja bih točno pogodila prvu notu i druge bi izrazila podižući i spuštajući ruke. Kada sam to demonstrirala dr. Steineru rekao je, 'Da, to je veoma dobro, to daje osjećaj za visinu tona'. U slučaju složenijih motiva, birala sam koristiti on što se naziva 'mali' tonovi, i to je također prihvaćeno od dr. Steinera.

Jednom je dr. Steiner došao u prostoriju dok sam vježbala na bini u radionici. Stao je na trenutak i promatrao što sam radila. Onda je u određenom trenutku zadržao i povukao lice. Stala sam da razmislim, gledajući ga upitno i on je rekao, 'Zašto uvijek radiš ovdje F povišeno, trebalo bi biti A'. I naravno da je bio u pravu! Koliko sam često mislila od kada smo radili tonove — ako bi sve pogrešne note dr. Steineru prouzročile takav bol, kakvu je agoniju ponekad morao pretrpjeti!

Samo bi ovo željela dodati ovoj priči o *Leptiru*. Kada sam prvi puta izvodila brojeve na bini — to je bio završni komad u programu, izveden u Goetheanumu — dr. Steiner je došao iza pozornice, dao mi ruku i rekao, 'Želim ti najsrdačnije zahvaliti'. Odgovorila sam, prilično zapanjena, 'Ali g. Doktor, ja sam ona koja treba zahvaliti vama!' 'Ne', rekao je, 'uvijek treba biti zahvalan kada nove ideje dođu od samih umjetnika, i ono što si ti ovdje izvela znači korak dalje u tonskoj euritmiji'. *Leptira* sam također izvela više puta u Stuttgartu. Prvi puta kada sam to napravila bio je ogroman pljesak. Nakon što se nekoliko puta podizala zavjesa dr. Steiner, koji je

sjedio u publici, došao je do svjetala na bini i rekao, 'Molim te napravi to opet'. Tako sam to izvela po drugi puta. Od tada je bio običaj davati bis kada god je bio veliki pljesak.

4. Grupni rad i solo komadi

U vezi s *Leptirom* (on zaista ima priču vezanu uz sebe), mogu navesti još jedan primjer dr. Steinerovog strogog koda discipline. Prije početka izvedbe u 'Wilhelmi' u Bad Cannstatt-u, pijanist mi je rekao da je zaboravio ponijeti sa sobom Grieg-ovu glazbu. Netko se odmah ponudio da će to donijeti, jer bilo je dosta vremena. Ali g. Doktor, koji je čuo za to rekao je, 'Ne, to neće valjati. Prije izvedbe *sve* mora biti pri ruci. Ne smije se ništa zaboraviti. Jednostavno ćemo morati biti bez *Leptira* danas'. Pijanist je rekao, 'Ali *Leptira* mogu svirati iz srca'. Ali čak i to je zabranjeno od dr. Steinera. 'Zar ne shvaćate kako je to? Ako želimo svijetu pokazati nešto vrijedno tada sve, zaista sve, tada sve treba biti uređeno *unaprijed*'. Tako nam je često davao savjete za discipliniranje nas samih koji su se uglavili u naše umove do kraja naših života.

Još nešto što je dr. Steiner gledao kao nedostatak discipline bilo je pucketanje prstima da bi se skrenula pažnja na sebe. Jednom kada je to čuo primjetno se trznuo i ljutito rekao, 'Ne smiješ to nikada ponovno napraviti. To je veoma loša navika i uzrokuje smetnju. I kada učitelj pucketa prstima u razredu nije to samo ružan zvuk već također ima i loš učinak. Treba posebnu pažnju obratiti na to što se radi s prstima'. Kod euritmije to pravi priličnu razliku da li se koristi palac, kažiprst ili srednju prst, ili da li netko koristi prstenjak ili mali prst. Kada, dok se nešto događa, nema posebne naznake koje prste koristiti, prste bi trebalo držati zajedno. Raditi euritmiju s prstima raširenim je izuzetno ružno i daje utisak neke vrste taštine. Ali kod humoreske, kada je takav utisak namjera, moglo bi biti prikladno. Dr. Steiner je čak jednom predložio da ako to postane navika koju je teško razbiti, da bi se trebalo staviti elastična vezica oko prstiju za vrijeme probe dok se to ne nauči prevladati. Kod mnogih karakterizacija gdje se željelo predstaviti duhovna bića ili elementarna bića, dao je posebnu napomenu po kojoj bi trebali biti korišteni samo kažiprst i srednji prst, ili palac, kažiprst i srednji prst.

Možda bih mogla također ponoviti kazivanje dr. Steinera u smislu da prije svake meditacije ruke moraju biti oprane i da tijekom iste ili dok se slušaju mantrički tekstovi nikada ne bi trebalo prekrižiti ruke ili noge. Tipično je za naše vrijeme da kada ljudi sjednu oni automatski prekriže noge i obično preklope ruke. Sa aspekta euritmije to je 'E' gesta koja izražava samoobranu ili čak zatvaranje u sebe.

Još jedan slučaj lekcije na temu nepromišljenosti bio je od dr. Steinera prije početka izvedbe euritmije u radionici. Jedna od dama euritmistica podešavala je njenu haljinu i veo ispred ogledala prije nego ide na binu. Pokušala je nekoliko pokreta i izgovorila neke riječi za sebe. To je primijećeno od dr. Steinera jer se dogodilo da je upravo tu prolazio na svom putu u publiku. Tada se grmljavinska oluja izlila na glavu jadne euritmistice. Svi smo zajedno potrčali tjeskobni. Rijetko je

Rudolf Steiner bio tako uzbuđen. Stalno je ponavljao, 'Kako je moguće da to radiš?' Euritmija se nikada ne smije izvoditi ispred ogledala, sve ćeš pokvariti, tvoja euritmija će biti ubijena ako to radiš, zar ne razumiješ? Kako možeš biti tako nepromišljena! Svi vi trebali bi to osjećati'. Čak i na sugestiju da je samo željela vidjeti da li su joj haljina i veo okačeni ispravno kada se kreće, dr. Steiner je rekao, 'Čak i to nije u redu, još uvijek radite više euritmijskih gesti na zvukove, i to je nešto sasvim nemoguće. Ako želite vidjeti da li je sve u redu, imate dovoljno kolega euritmista koji vam mogu dati njihovu ocjenu i savjet'. Euritmistica je bila prilično potresena, ali svi smo to prilično primili k srcu. Nakon izvedbe, koja je ispala veoma dobro unatoč šoku, dr. Steiner je došao iza pozornice i tada je bio iznimno ljubazan. Još jednom nas je pozvao sve zajedno i rekao: 'Shvatiti ćete da moram napraviti onakvu scenu. To ima veze sa sasvim određenim i važnim dijelom znanja. O ovome biste trebali misliti veoma pažljivo'.

Gotovo sve velike grupne točke su proizvedene tijekom 1919 i 1920. Prvo su došle forme, temeljene uglavnom na 'pregrupiranju u prostoru'. Bile su konstruirane za pjesme od Goethea kao što su 'pjesme u oblaku', *Hymnus an die Natur* [Himne prirodi], *Metamorphose der Pflanzen* [Metamorfoza biljaka], *Meine Göttin* [Moja boginja], *An den Mond* [Na Mjesec], i *Mai-lied* [Svibanjska pjesma]. Daljnji niz 'pregrupiranja' rezultirao je formama za *Chören und Urträume* [Zborovi i prvobitni snovi] i *Chören der Urtriebe* [Zborovi prvobitnih nagona] od Fercher von Steinwand-a. Iz ovih su se razvile takozvane 'standardne' forme. Od tada nadalje primali smo nove forme svaki puta za 'Tjedne stihove', koji su do tada izvođeni na Apolonijske forme. Kao dodatak, euritmistima su dane forme za njihove solo dionice što je uključivalo upute za posebne efekte, uglavnom položaj glave ali također i određeni pokreti ruke i prsta i povremeno je traženo da napravimo složene skokove dok smo radili forme.

Meni je dano veoma mnogo složenih položaja glave za moje solo komade i dr. Steiner je često micao moju glavu u pravi položaj i pokazao mi kako trebam držati ili pomicati ruke ako nisam isprva razumjela što sam trebala napraviti. U jednoj od mojih solo točaka, stavak iz sonate Beethovena, morala sam pogled izmjenično usmjeriti na moj palac i moj veliki prst. Tijekom tog postupka dogodilo mi se sljedeće. U izvjesnoj točki melodija se dijeli na dva dijela i borila sam se da napravim sve note simultano koristeći obje ruke. To je bio iscrpljujući zadatak i na kraju sam vježbala satima i bila ponosna na moje postignuće. Kada sam to demonstrirala dr. Steineru rekao je: 'Što to radiš? To nije u redu. Ne bi mogla pjevati dva komada u isto vrijeme, zar ne? I, konačno, tonska euritmija je 'vidljiva pjesma'. Ako želiš nešto napraviti u dva ili više dijelova tada uzmi druge euritmiste da to naprave s tobom'. Da bi izbjegla nesporazum želim ovdje dodati da je zapravo moguće predstaviti dva komada u euritmiji koristeći izmjenično jednu ili drugu ruku, kao na primjer u slučaju višeg i nižeg glasa, ali tada to treba provesti *jedno nakon drugog* a ne simultano.

Prva sola koja sam morala napraviti bila su *Die Freuden — (Libelle)* [Užitci — (Vilin konjic)] i *Cicade* od Goethea, *Das Vöglein* [Ptica] od Hebbel-a, i *An mein Kalb* [Mojem teletu] od Fercher von Steinwand-a. Kada smo radili skupne komade često sam morala uzeti uloge mrava, buba, leptira i sličnih stvorenja — nešto što sam uživala raditi — ali jednog dana sam zapravo upitala dali *uvijek* moram uzeti uloge životinja pošto bi veoma voljela za promjenu raditi nešto različito. Gđa dr. Steiner je

rekla, sa smiješkom, 'Da, da, Ilona bi željela biti 'Cassandra'. Dobro, nisam ciljala tako visoko, ali dr. Steiner je rekao, 'Da, ona će dobiti svoju 'Cassandru'. I što bi to trebalo biti? Sljedećeg dana dodijeljena mi je *Die spröde* [Krhki] i *Die Bekehrte* [Obraćenicu] od Goethea. I kod vježbanja ovih pjesama se zbio događaj koji sam već opisala kada gđa Doktor nije nikada bila zadovoljna sa mnom i bila sam na točki odustajanja. Poslije su to postali moji omiljeni komadi. U godinama koje su slijedile dala sam mnogo solo točaka ove vrste uključujući, na primjer, *Mit einem gemalten Band* [S obojanom vrpcom] i *Tage der Wonne* [Dani blaženstva], obje od Goethea, i također druge pjesme.

Nakon javnog predavanja u Sieglehaus u Stuttgartu dogodilo se, kada je aplauz bio završio, da je dr. Steiner povikao u Sali, 'Da li je gđica Bögel ovdje'? Kada sam se javila rekao mi je, 'Molim te dođi do auta. Imam ti nešto reći'. Zatim sam morala ići s njim u Landhausstrasse, gdje je za vrijeme večere dr. Steiner za mene nacrtao formu za pjesmu Alberta Steffena, *Lasst uns die Baume lieben* [Volimo stabla]. Onda je rekao, 'Sada idi na binu i vježbaj to'. Gđa dr. Steiner došla je malo kasnije i recitirala je za mene i još kasnije dr. Steiner je došao i dao mi još nekoliko uputa. Nakon što sam neko vrijeme vježbala rekao je, 'Ova pjesma je potrebna za sutrašnji program i ako budeš uporno vježbala sutra ujutro bi trebalo sve biti u redu'. Tako sam od jedne kasne večeri do sutra poslijepodne morala naučiti novu pjesmu. Ali na kraju je sve ispalo sasvim dobro. Ovakva stvar je naravno bila iznimka. U pravilu komad treba proučavati veoma dugo vremena, kao što je prikazano u sljedećoj priči o *Das Vöglein* [Maloj ptici].

Kada mi je dana pjesma *Das Vöglein* od Hebbela, dr. Steiner mi je pokazao mnoge položaje glave. Za svaki stih — a oni su veoma kratki — morala sam napraviti šest položaja. U početku mi je bilo veoma teško. Nije bilo poteškoća u trčanju formi, ili napraviti samo položaje glave, ali napraviti obje stvari u isto vrijeme i također formirati zvukove jednostavno nije izgledalo moguće. Već nakon trećeg stiha počelo mi se vrtjeti i samo sam teturala okolo. Kada sam, nakon dugog vježbanja, počela očajavati rekla sam dr. Steineru, 'Što da napravim'? On je mirno odgovorio, 'Nastavi vježbati'. Svakog dana bi pokušavala iznova i na kraju sam bila spremna odustati. Prije nego sebe prekrižim odlučila sam još jednom pokušati. *Znati* formu i zvukove i položaj glave nije bilo dovoljno, tako sam odlučila ne misliti više o mojoj glavi. I onda gle! Konačno sam je imala. Uspjela sam cijelu pjesmu izvesti u jednom pokušaju.

Presretna, požurila sam u atelje gdje je dr. Steiner radio i pokucala na vrata. Prekasno sam primijetila što sam napravila. Prekinula sam g. Doktora u radu! Rado bih se bila povukla u nadi da me možda nije čuo, ali vrata su već otvorena i dr. Steiner je stajao preda mnom. Obilato sam se ispričavala, ali on je potpuno prijateljski rekao, 'Dugo sam vremena čekao da se ovo dogodi. Uspjela si, zar ne? Odmah ću doći i možeš mi pokazati što si napravila.' Zatvorio je vrata radne sobe i pratio me do prostorije za vježbanje.

Kada sam mu demonstrirala pjesmu bio je veoma zadovoljan i rekao je: 'Sada, reci mi kako je došlo do toga da sada to možeš napraviti'. 'Da, g. Doktor', rekla sam, 'to je veoma čudno, jednostavno sam malu pticu vidjela pred sobom, najprije dolje desno, zatim dolje lijevo, i tako dalje, baš kako ste mi pokazali s položajima glave'. Sa zadnjim pokretom moje glave dala sam mali mig zadovoljstva'. (Ovo zadnje bilo je

zapisano u instrukcijama kao: 'Mig!') Onda je dr. Steiner rekao, 'Dakle, vidiš, veoma mi je drago da si sama pogodila. Mogao sam ti to reći na početku, ali želio sam da sama to nađeš. I u budućnosti bi to uvijek trebala raditi na taj način. Moraš *vizualizirati* sve što radiš u euritmiji kao sliku ispred sebe. Tek tada ona postaje živa euritmija.' Na njegovo pitanje o pojavi male ptice, rekla sam, 'Doista čudno da je to bila žuta ptica.' 'Dakle,' rekao je dr. Steiner, 'to je veoma lijepo', i dopustio mi je da nosim nježni mali žuti veo za izvedbu. Pohvalio me i mislio da mi je to dobra ideja da držim geste veoma malima i da dopustim da se obično pridruže pokretima glave.

Ova epizoda mi je zaista pomogla, i moje mnoge godine iskustva su me naučile upravo to *koliko* je to bilo važno da je dr. Steiner pustio da se tako dugo 'koprcam' tom prigodom. To se dogodilo tijekom mog prvog Dornach perioda. Bila sam zajedno s mnogo starijih ljudi o kojima sam znala da su im svima bile dane osobne meditacije od dr. Steinera. Kako sam i ja također bila 'željna znanja' otišla sam pravo do dr. Steinera u svoj mojoj mladalačkoj bestidnosti dok je stajao ispred Goetheanuma i pitala ga može li i meni također dati meditacije. Pogledao me prijateljski i potom rekao, 'Ali ti imaš euritmiju'. Kada sam ga ispitujući pogledala onda je rekao, 'Dakle, ti je imaš, zar ne?' 'Da, naravno, g. Doktor', rekla sam. 'Dakle onda, ti već imaš ono što si pitala, zar ne?' Tek dosta kasnije mi je sinulo da je dr. Steiner mislio to da euritmija nije samo divna umjetnost, ako je ispravno shvaćena, to je također dio treninga, naime, način postizanja imaginativne vizije. Međutim, da bi se dalje napredovalo u razvoju očito je da je potrebno raditi i druge meditacije također.

5. Novi impulsi, novi zadaci

Bili su novi impulsi i novi zadaci za nas gotovo svaki dan. Postojala je ogromna kreativnost i aktivnost. Najveća ozbiljnost je ustupila mjesto divnom humoru. Često se imalo čemu smijati. Tijekom proba koje su nam bile dane samo od gđe dr. Steiner, mogli smo vidjeti koliko je točno razumjela svaki detalj često veoma kratkih instrukcija danih od dr. Steinera i potom bi ih razradila na veličanstven način. I kako joj je drago bilo kada bi dr. Steiner odobrio ono što je napravila. Također je razvila mnoge vlastite ideje i zatim pitala dr. Steinera za mišljenje. Često je uzeo ideju od gđe dr. Steiner i prenio je dalje.

1921 Marie Steiner vježbala je 'Merlina' iz *Pjesama šume* od Nicolaus Lenau. Dr. Steiner joj je za nju dao euritmijske forme. Tatiana Kisseleff je uzela ulogu Merlina. Ja sam bila kraljica vilenjaka. I također su bila dva elementarna bića u ovoj izvedbi uzeta od Asje Turgenjev i Nataše Pozzo.

Na kraju jedne od probi pridružio nam se dr. Steiner, za kojeg je cijela poema bila ponovno odigrana. Kada je naša demonstracija došla do kraja Marie Steiner ga je upitala koja bi vrsta muzike bila pogodna za nju, na što je Rudolf Steiner odgovorio: 'Dobro sada, kako bi bilo *Leteći Holandez* ili *Tristan*?' Marija Steiner je zapanjena uskliknula, 'Što, Lenau i Wagner?' 'Ne', rekao je Rudolf Steiner, ne Lenau i Wagner već Merlin-Wagner!'

Nakon nekog vremena Marija Steiner ponavljala je riječi 'Merlin-Wagner' i onda opet, kao da je upravo shvatila nešto, 'Ah, Merlin-Wagner!' I onda je pitala, 'Da li je Richard Wagner Merlin?' 'Da', rekao je, 'to je tako. Možeš dobiti nagovještaj toga iz njegove glazbe.'

Dugo vremena smo svi bili veoma tihi. Pod velikim dojmom, duboko smo razmišljali o onome što smo čuli.

Više se ne sjećam koja je glazba korištena za pjesmu 'Merlin'. Sigurno nije ništa od Richarda Wagnera jer, kao što je Rudolf Steiner naglasio kada je bio upitan o tome, to nije bilo podesno za korištenje s euritmijom.

Kod vježbanja Goetheove pjesme *Weltseele* [Duša-svijeta], gđa dr. Steiner je željela to napraviti prilično brzim tempom. Forme su bile uređene u tri koncentrična kruga tako da su euritmisti u vanjskom krugu morali trčati posebno brzo. Jurišali smo prilično velikim koracima i stizali bez daha. Dr. Steiner nas je neko vrijeme promatrao i zatim rekao, 'Nemojte raditi tako gigantske korake. To izgleda veoma ružno i nećete postići ništa. Napravite mnogo malih koraka i vidjeti ćete da ćete moći trčati brže i s manje napora, i osim toga cijelo kretanje dobiti će na živahnosti i lakoći.' Također je u slučaju vesele pjesme jednom rekao, 'Zašto uvijek uzimate tako velike korake? Nemojte da vam stopala budu lijena. To čini da izgleda nespretno. U svakom trenutku morate ostati fleksibilni.'

U prvim godinama euritmije sve forme su išle koncentrično, odnosno, učesnici su bili okrenuti središtu prostorije. Kako je rad napredovao, pojavila se mogućnost usmjeravanja pokreta prema periferiji. U takvim slučajevima glava je bila ona koja je vodila a tijelo je kasnije slijedilo. Najprije smo to na ovaj način učili vježbati s 'Romantičnim preludijem'. Dr. Steiner bi prvo dao formu i zatim bi g. Schurman napisao glazbu za to. Izvedeći formu na ovaj način osjećalo bi se kao da ste nježno podignuti izvan tijela. Duša je tada bila isprepletena s osjećajem romantike. U početku smo malo preuveličavali stvari tako da nam je dr. Steiner rekao: 'Ali ne brišite pod svojim glavama.'

Koliko smo daleko trebali biti svjesni koju vrstu kretanja moramo primijeniti u kojem slučaju, pokazati će sljedeći primjer. U to vrijeme nam je bilo veliko zadovoljstvo koristiti ovu novu vrstu kretanja u prostoru kada god je bilo moguće. Jedna od grupa je vježbala jedan od 'Tjednih stihova' na ovaj način. Grupa je naporno radila na tome i radovali su se pokazati dr. Steineru što su napravili. Rezultat je bila lomljava! Euritmistima o kojima se radilo nije dopušteno niti da završe komad kada je dr. Steiner uzviknuo: 'To što radite je nešto strašno. Potpuno se gubite u okruženju i uopće ne *doživljavate* baš ništa. To nije način za predstaviti 'Tjedne stihove' ili bilo što drugo s duhovnim sadržajem. Ako se želi ovakve tekstove raditi na način usmjeren prema periferiji nikada se ne smije izgubiti veza sa središtem!' I zabranio je ne samo ovoj grupi već svim grupama da išta rade povezano s 'Tjednim stihovima' na pola godine, i još je naglasio da je bio prisiljen biti tako strog s nama da bi u našu svijest utisnuo osjećaj odgovornosti kojeg moramo imati prema duhu euritmije.

Kod predstavljanja luciferskih i ahrimanskih bića ovaj drugi oblik kretanja bio je odgovarajući. Treba ispasti iz središta, takoreći, i osjećati se privučen na jednu ili drugu stranu. Dugo smo vremena vježbali pokrete za ova bića i mislili da smo našim

naporom nešto postigli. Ali dr. Steiner je napravio jednu jedinu lakonsku primjedbu: 'Vaš Lucifer je kao rezanci a vaš Ahriman kao džepni nožići. Oni trebaju biti kao bljeskovi munje i zmije.' Bili smo prilično očajni, ali gđa dr. Steiner nas je opet spasila sugerirajući da bismo trebali pokušati da se stavimo na mjesta tih bića, da bi nadišli ljudsko i da ne bi ostali previše 'fizički'. Da, to je jedna od najtežih stvari za napraviti! Slično tome je i predstavljanje elementarnih duhova jako težak zadatak za napraviti. Ovaj primjer se može pokazati veoma instruktivan. Kada smo vježbali ulogu vilenjaka iz *Sna ljetne noći* u kojem smo morali raditi kružna kretanja s našim glavama kao i trčati forme, uskoro smo se počeli osjećati ošamućeno. Kada smo pitali dr. Steinera što bi trebali napraviti u vezi toga, rekao je: 'Da, to znači da to radite upravno na pravi način. *Trebali* bi zapravo pomalo sebe izgubiti i odstupiti od onog što je ljudsko.'

6. O šminki

Izgleda prikladno ovdje kazati par riječi o šminkanju, jer sam toliko često bila pitana o tome. Najprije trebamo praviti razliku između normalne tehnike šminkanja i onog što bi mogli nazvati 'portretiranje karaktera'. Za izvedbe euritmije dr. Steiner je običavao cijelo lice prekriti ravnomjernim slojem crvenog na osnovu od prirodne boje kože. U početku boje su bile prilično živopisne; kasnije su bile modificirane da bi odgovarale svjetlini individualnog tena. U početku rasvjetu je radio Ehrenfried Pfeiffer, ali kasnijih godina Georg Wurmehl i njegovi pomagači. Obrve su slijedile linije vlastitih obrva osobe. U ranijim vremenima bile su nacrtane smeđom ili čak crnom, ali kasnije uvijek plavom. U mom slučaju dr. Steiner je crtao tanku crvenu liniju ispod plavih obrva. U kutovima očiju bila je dodana mala crvena točka i donji rub nosnica bio je nijansiran crveno. U slučaju onih s visokim čelom obrva bi bila malo zacrvenjena u podnožju dlake a kod onih s niskim čelom napravljena bi bila svjetlijom s bijelom šminkom ili praškom. Vrat ne bi izgledao previše svijetlo nasuprot ostatku lica i trebao bi biti zatamnjen. Usta su slijedila prirodne linije. Općenito lice kao cjelina ne bi pretrpjelo mnogo promjena. Ali kada je, na primjer, osoba imala veoma duboke oči, to je trebalo biti harmonizirano s malo šminke. Završni postupak bio je naravno primjena tankog sloja praha.

Bilo je dosta drugačije kod portretiranja karaktera. Za pjesmu Fercher von Steinwand-a *An mein Kalb* [Mom teletu] — poznatoj kao Kälbchen — dr. Steiner je pripremio moje čelo s debelim slojem bijelog i nacrtao crvene krugove oko svojih očiju usporedo s obilatim nanosom okruglih crvenih usta i bez drugih boja. S ovime je išla smeđa vunena odjeća bez pojasa koja je imala bijeli oval nacrtan na gornjem dijelu. Za našu ulogu u humoreski nazvanoj *Elstern* [Svrake], dr. Steiner je cijela naša lica iscrtao s vraninom nogom poput velikog Vs, koje je zatim produžio preko vrata također. Za to je koristio crnu olovku koju je jako pritiskao. Kako je bilo veoma toplo tog dana i morali smo raditi dosta cupkanja, možete misliti na što smo sličili na kraju izvedbe. Tijekom tih prvih godina povremeno je bila nestašica vode u radionici za vrijeme ljeta i, nakon što smo mašću uklonili naš make-up, pranje u toploj vodi bilo bi dobrodošlo. Bilo je tako, morali smo čekati da se vratimo kući i tada je bilo dosta zabave na račun našeg izgleda! Za Crnog kralja iz Božićne drame naravno nije bilo

mного bolje. Kako smo ja i ostali bili uređeni od dr. Steinera za ulogu Marije u božićnoj drami reći ću vam kasnije.

Za anđele u *Faustu* bile su nam dane visoke okrugle obrve na ružičastom licu. Luciferska bića su teško našminkana crvenom s veoma visokim obrvama, to jest, dižući se strmo od nosa i zatim nagnuto prema dolje na strane. Usne su bile obojane živopisnom crvenom. Za ahrimanska bića, lice zatamnjeno sivom imalo je crne linije niz obraze i krajevi usta bili su nagnuti dolje, da bi cjelina dala čvrsti, ćoškastu učinak.

Sirene u *Faustu* su imale blijeda čela s crvenim prstenima oko očiju i bijelim prstenima oko njih, i bijelu liniju koja je išla na pola puta do nosa. Usta uopće nisu šminkana i na taj način je naglašena priroda ptice. Za japansku pjesmu, pokušala sam se urediti da izgledam kao japanska žena. U takvim stvarima svaka za sebe treba pronaći kako bi trebala biti našminkana. G. Stuten postao je ekspert u umjetnosti šminkanja i često je pitan za savjet.

7. Euritmija u zgradi Goetheanuma

Tijekom godina 1919 – 1920, skele u prvom Goetheanumu počele su se uklanjati. Kada sam stigla u Dornach ljudima nije bilo dopušteno da uđu u glavnu dvoranu ukoliko nisu tamo imali posla. Ali dr. Steiner me jednom poveo sa sobom na skele i objasnio mi arhitrave, kapitele i oslikavanje male kupole. Bilo je divno iskustvo biti gore s dr. Steinerom na mjestu gdje je uvijek radio. Kada su skele uklonjene sljedeći posao bile su sjedalice. Euritmistima je tada dopušteno da pomognu bojanjem brojeva za sjedenje. Nismo smjeli sudjelovati u rezbarenju jer bi nam mišići time očvrtnuli i to bi pokvarilo našu euritmiju – bez obzira na činjenicu da nismo imali vremena za to. Bojanje brojeva radili smo samo tijekom naše podnevne pauze. Kako smo bili sretni da možemo nešto doprinijeti radu.

Berlin 1923

I što bi se moglo usporediti s našim osjećajima kada smo po prvi puta stajali na pozornici prvog Goetheanuma! Bilo je neizrecivo. Takav je bio osjećaj

strahopoštovanja koji je nadahnuo, jedva da se usudite disati. Okupane sunčevim svjetlom, boje s prozora su igrale na toplim drvenim stupovima, a boje sa kupola zračile su odozgo. Vidjela sam mnoge lijepe zgrade u moje vrijeme, ali nikada nije bilo ničeg usporedivog s čudesnošću i veličanstvenošću prvog Goetheanuma. Nije se doživljavala samo ljepota, već također i sklad, i kada bi netko stajao unutra bio bi *prinuden* biti drugačije i bolje ljudsko biće; netko bi sebe osjećao većim, više slobodnim i nadahnutim na unutarnju i vanjsku intenzivnu aktivnost. Često sam sate provodila sama u Goetheanumu da bi sve to apsorbirala duboko u sebe.

gornji red, s lijeva na desno: Tatiana Kisseleff, Mita Waller, Isabella de Jaager, Marija Savić
donji red: Flossie von Sonklar, Ilse Baravalle, Ilona Bögel, Minni Husemann, Annemarie Donath

Nereide i Tritoni iz Fausta II

gornji red, s lijeva na desno: Luise Clason, Lisli Dolfuss, Annemarie Groh, A. Weyer

donji red: Nora Stein, Minni Husemann

Sirene iz Fausta II

gornji red, s lijeva na desno: Tatiana Kisseleff, Annemarie Donath
donji red: Agnes Spiller, Edit Röhrle

Željela bi opisati doživljaj da bi pokazala kakav učinak bi Goetheanum imao na ljude. Jednog bistrog ljetnog dana išla sam u šetnju s mojom majkom. Nakon duge šetnje došle smo na dio brda na jug od Goetheanuma odakle se odjednom počne nazirati prilično udaljena građevina. To je bio predivan pogled i mi smo zastale da kontempliramo pogled na svijetleću građevinu naizgled istkanu od zlata i srebra. Toplo svjetlo drva sjajilo je zlatnim sjajem a kupole prekrivene blijedim sjevernim pločama sjajile su srebreno pri sunčevu svjetlu. U tom trenutku dva putnika su dolazila prema nama s naprtnjačama i kvrgavim štapovima gotovo kao u bajci. Oni su također zastali i gledali s oduševljenjem prema građevini. Jedan od njih je rekao, 'Pogledaj, to je pravi hram! Da li je zaista pravi? Postoji li tako nešto?' Kazali smo im da smo mi upravo došle iz ovog 'hrama', da se zove Goetheanum i da mogu i sami ići gore i čak pogledati iznutra. Stajali su malo s nama u posvećenoj kontemplaciji i zatim su nastavili svojim putem prema Goetheanumu.

I sada su u Goetheanumu počele prve probe. Prva stvar koju smo vježbali bila je 'Dvanaest raspoloženja' od Rudolfa Steinera, kojoj je kasnije dodana glazba od Jan Stutena. Bilo je tako prikladno da građevina bude otvorena sa 'Zodijakom'. Euritmija je 'ples zvijezda' kako je Rudolf Steiner često nazivao, jer je rođena kao vidljivi govor iz međuigre samoglasnika i suglasnika koji su došli od planeta i zodijaka.

Nije se bilo lako u početku naviknuti na veliku dvoranu s njenom blago nagnutom pozornicom okruženoj stupovima. Velika visina, također, prijetila nam je da budemo 'odneseni'. Ubrzo smo se, međutim, naviknuli na to i tu se osjećali sasvim kod kuće.

Prvi događaj koji se dogodio unutar Goetheanuma započeo je govorom Hilarijusa iz 'Čuvara praga', malo prilagođenog za tu prigodu od Rudolfa Steinera. To je recitirano od gđe dr. Steiner iz galerije s orguljama. Zatim se obratio dr. Steiner i orkestralni preludij Jana Stutena je vodio u 'Zodijak', 'Dvanaest raspoloženja' od Rudolfa Steinera, s čime je pozornica posvećena.

U kasnija vremena, izvedbe su bile tako uređene da su obično dva dijela s ozbiljnom temom bila odigrana u Goetheanumu. Za humoristične komade publika i umjetnici s pozornice za izvedbu su se premještali u radionicu. Teško da bi bilo moguće izvesti humoresku na podiju Goetheanuma. Uzvišeni postav ne bi bio dopustio da humor zasja i karakter komada bi bio izgubljen. Oprema za rasvjetu u prvom Goetheanumu sastojala se od velikih drvenih kolica smještenih između stupova s velikim obojanim žaruljama pričvršćenim na njih. Postojala je također rasvjeta na pozornici ali naravno ne odozgo. Za bajku (*Das Quellenwunder*) iz 'Kušnji duše', dana nam je cirkularna podignuta platforma s dvije stepenice na kojoj su 'djevice' mogle raditi svoje pokrete i ispod koje su 'kapljice vode' radile svoje.

8. Euritmijske ture

Euritmija je počela ići na ture 1920. U sve većoj mjeri publici je postajala poznata. One najranije od velikih izvedbi dane su u Stuttgartu i Zürich-u. Poslije su došle one u Essenu, Mannheimu i Rhinelandu. Također smo u više navrata davali izvedbe sjedištima u Berlinu. Na ovom zadnjem mjestu, između drugih stvari, ja sam dala prilično žestoku posebnu svoju vlastitu točku — međutim, ne sasvim dobrovoljno. To se dogodilo na sljedeći način. Kao što sam imala udjela u euritmiji, tako sam i svirala na malim udaraljka s orkestrom. Glazbenici su sjedili na prednjoj strani pozornice na jednoj strani. Sada u jednom trenutku, nakon što sam završila jedan od mojih euritmijskih komada, morala sam se brzo promijeniti, požuriti preko zamračene pozornice i sići sa strane zavjese na pripremljenu stolicu uz pomoć jednog od glazbenika. U mojoj žurbi i u mraku pogrešno sam procijenila udaljenost i proletjela kroz zavjesu — koja je srećom prekinula moj pad — i pošteno pala na glasovir, udaraljke i na glazbenike. Bio je strašan pad! Gđica Mitscher, koja je pazila rasvjetu, dugo se vremena nije usudila upaliti svijetla. Nije imala pojma što se dogodilo. Kada je ponovno došla rasvjeta sjedila sam na mojoj sjedalici s poprilično crvenim licem i osjećala se veoma posramljeno. Kako se nisam previše ozlijedila komad se mogao nastaviti do kraja. Naravno da je svatko, uključujući publiku, bio veoma šokiran i svi

su se raspitivali što se dogodilo. Dr. Steiner mi je poslije kazao da nema potrebe za takvom žurbom i sređeno mi je bilo da se mogu tiho uvući dolje i što je moguće više neprimjetno. Zatim smo se svi srdačno nasmijali.

Putovanja u inozemstvo počela su 1921 — Skandinavija, Češka, Austrija, Holandija, Engleska, itd. Mnogo tekstova je bilo na jeziku zemlje koju smo posjećivali, ali bilo je također i mnogo njemačkih tekstova ili prijevoda. Bilo je otvoreno novo poglavlje u povijesti euritmije. Za posebno karakteristične zvukove u dotičnom jeziku, dr. Steiner je dao nove geste koje su se točno poklapale s prirodom zvukova. Također, za prijevod azijskih jezika, dao je karakteristične geste, položaje i pokrete ruke, šake i noge koji su najzanimljiviji i dijelom veoma složeni, kao na primjer u slučaju egipatskih, kineskih i japanskih zvukova. Kada smo pitali da li bi mogli dobiti nešto i za indijske tekstove također, rekao je da je to nemoguće; ili bi morali kopirati perzijske minijature — što bi moglo biti moguće — ili bi morali raditi 'trbušni ples' a to sigurno ne bismo željeli.

Putovati u poratnom periodu tog vremena nije uvijek bilo lako. Putovanja vlakovima kroz samu Njemačku često su bila otežana štrajkovima i drugim tehničkim problemima i bila su veoma razvučena i naporna. Stigli bi u grad, imali pripremnu vježbu da se upoznamo s pozornicom, zatim glavnu probu i povremeno bi isti dan imali izvedbu. Zatim bi putovali u sljedeći grad i tako nekoliko tjedana neprekidno. To je bilo strahovito zanimljivo i aktivno vrijeme. Uvijek smo apsorbirali nove utiske od zemalja i ljudi koje smo posjetili. Uvijek smo bili suočeni s novom situacijom. Između ostalih stvari naučili smo biti pokretni u svakom smislu riječi.

Jedva da smo se vratili kući a gđa dr. Steiner je s nama počela s probama novog programa. Izračunala sam da sam jedne godine u Dornachu provela sveukupno samo osam tjedana. Ali na našim putovanjima smo vidjeli i doživjeli mnogo divnih stvari. Vrijeme provedeno u društvu jednih s drugima bilo je tako skladno i imali smo mnogo razumijevanja jedni za druge. Svatko je pomogao onom drugom kada god je bilo prilike. A kako smo se tek zabavljali na dugim putovanjima vlakom! Dr. Steiner je često posjećivao druge kupee propitujući kako smo, šalio se i hrabrio nas. Jednom prigodom smo stigli u Prag prilično iscrpljeni nakon noćnog putovanja i od naših domaćina i domaćica smo bili primljeni na uobičajeni način. Nakon svečanog pozdrava željeli su povesti svoje goste kući sa sobom, ali dr. Steiner je rekao, 'Čekajte trenutak, najprije želimo dobro doručkovati. Pozivam vas sve na to. Euritmisti moraju otkriti kako je dobar bohemijski doručak od kave i kifle'. Tako je ovo veliko društvo sjelo u bifeu na postaji i uživalo u sretnom i ugodnom vremenu zajedno.

Dok smo neko vrijeme boravili u Pragu na račun euritmijske ture i predavačke ture dr. Steinera, mi euritmisti, zajedno s mnogim članovima društva, s g. i gđom dr. Steiner posjetili smo dvorac Karlstein u Bohemiji. Nije moj zadatak da dam povijest ovog dvorca. Samo bih željela skrenuti pažnju na dvije knjige o toj temi: *Karlstein* od Michaela Eschborna i *Geistimpulse in der Geschichte des Tschechischen Volkes von den Ursachen bis Karl IV* [Duhovni impulsi u povijesti češkog naroda od vremena drevnih saga do Karla IV] od Hanne Kramer-Steiner. Mogu, međutim, izvijestiti što nam je dr. Steiner rekao prilikom tog posjeta.

Od najvećeg interesa za nas je bila izjava da je Karlo IV bio posljednji car koji je prošao inicijaciju. Dvorac nije toliko bio mjesto obrane i prkosa, već je izgrađen od cara da bi udomio njegovu veliku zbirku antikviteta i umjetničkih djela iz cijelog svijeta. Prije svega oko sebe je okupio osobe visokog duhovnog ugleda i one koji su se zanimali za duhovne stvari. Velika Kapela svetog križa u svom svojem zlatnom sjaju stanovnicima dvorca i njihovim gostima služila je kao prostorija za misu. Za vlastitu privatnu uporabu car je pripremio inicijacijski centar u glavnoj kuli do koje su vodile spiralne stepenice, čiji zidovi su bili iscrtani pričom o sv. Wenzelu i stupnjevima njegove inicijacije. Dr. Steiner nam je rekao: '*Ispitajte to поближе i naći ćete velike sličnosti s Alkemijskim vjenčanjem Kristijana Rosenkreutza.*' Kasnije sam čula da je dr. Steiner rekao da to *jest* bilo predstavljanje Alkemijskog vjenčanja. To nije sasvim točno jer je taj rad nastao mnogo kasnije. Ali to je u istom duhovnom smjeru. Kada se netko popne stepenicama najprije dolazi do Marijine kapele na čijim zidovima su slike iz apokalipse. Mala vrata vode duž uskog prolaza do Kapele sv. Katarine. To je zapravo bila careva prostorija za meditaciju. U nju se povlačio na duže ili kraće vrijeme. Nešto hrane uručivano mu je kroz otvor u podlozi jednog od zidova. Iznad ulaza nasuprot oltara je čuveni dvostruki portret cara i njegove žene, Anne von Schweidnitz, koja drži relikviju križa.

Ne želim se suzdržati od izvještaja o šarmantnoj epizodi koja se dogodila tijekom posjeta tom mjestu od dr. Steinera, gdje dr. Steiner i više ostalih. Dr. Steiner je jednom ranijom prigodom rekao da su stari slikari, kada su željeli napraviti razliku između običnog gledanja i onog vizionarskog, vizionarski oslikavali više-manje kao žmirenje. Tako je bilo sasvim prirodno da je netko iz društva rekao, gledajući ovaj dvostruki portret: 'G. Doktore, to o čemu nam pričate morao bi biti pogled posvećenika'. Tada se dr. Steiner nasmijao i rekao, 'Pogledaj bolje, to nije netko tko žmiri već prije netko s nekako lukavim izgledom. U svakom slučaju izgleda da je bio veoma mnogo zaljubljen u nju!'

Dr. Steiner je volio Prag. Učestalo je šetao kroz grad i skretao pažnju onih koji su mu bili u društvu na posebne objekte od interesa. Posebnu je pažnju skrenuo na vezu dvije kapele: Wenzel u katedrali na Hradšchinu i Kapelu svetog križa u Karlstein dvorcu. Posebno mu je zadovoljstvo bilo pokazati nam Zlatarevu uličicu, gdje su alkemičari živjeli u Srednjem vijeku i koja danas još odaje osobiti šarm.

Ali bilo je još i drugih veoma uzbudljivih putovanja koja sam napravila. Prije svega ono od Tübingena u Frankfurt, Darmstadt, Baden-Baden i Heidelberg. U Tübingenu je već bilo nemira među učenicima, smijeha i zviždanja. Unatoč tome izvedbe su izvršene do kraja i bio je veliki uspjeh. U Frankfurtu je, međutim, izbila velika gungula među publikom tijekom prvog dijela programa, tako da smo često jedva mogli razumjeti što je gđa dr. Steiner recitirala iz jedne od bočnih loža blizu pozornice. Nismo mogli dopustiti nikakvu pauzu između točaka, i promjene kostima su morale biti provedene s našom krajnjom brzinom. Garderobijerke bi otrgnule korištenu odjeću a druge bi držale novu spremnu i začas smo bile natrag na pozornici. Usred zviždanja i urlanja iz galerije mi smo našu izvedbu priveli kraju. Gđa dr. Steiner uvijek bi nam rekla koja točka dolazi sljedeća prije nego bi došli na pozornicu i dogodilo se da je u Sali viknula: '*Die Klaffer* [Svađalice], humoristična pjesma od Goethea.' Publika je osjećala da su oni ti na koje se to odnosilo i sada je izbio ozbiljan metež. Kada sam imala izvesti solo točku, upravitelj pozornice me nije htio pustiti na

pozornicu. 'Ubit će vas, gospođice', rekao je, i čvrsto me zadržao. Ja sam se, međutim, istrgnula, i premda nisam čula ni notu glazbe točku sam završila. Publika u pregradama nije mogla razumjeti što se zbiva, jer većina ljudi nije imala ništa protiv euritmije i stalno je vikala na one natrag da budu tihi. Cijela stvar je potaknuta od radikalnih oponenta desnog krila, istih onih koji su kasnije predavačke ture dr. Steinera u Njemačkoj učinili nemogućim. Nakon presvlačenja u našu normalnu odjeću u svlačionici smo sjedili potpuno iscrpljeni i čekali da se gomila razide. Zatim nas je policija ispratila iz zgrade na stražnji izlaz do našeg hotela.

Sljedećeg dana bila je rana matineja u Darmstadtu i to je odvijalo savršeno glatko sve do zadnje točke. Kratko prije toga čuli smo kako su vrata galerije otvorena i odjekivali su žestoki povici i zviždanje. Publika je glasno vikala da želi tišinu i mi smo našu izvedbu zaključili bez daljnjih ometanja. Ali što se zapravo dogodilo? Siledžije iz Frankfurta slijedili su nas od tamo, ali su imali dojam da će se izvedba dogoditi poslijepodne. Tako su stigli kasno i naravno bili su ekstremno ljuti. U Baden-Badenu, također, bilo je prilično bučno. Posebno smo se bojali za gđu dr. Steiner koja je sjedila tako blizu publike da je bila u velikoj opasnosti. Srećom, međutim, ova izvedba je također prošla u redu.

9. Glumci i pomagači u Dornachu

U božićno vrijeme u Dornachu su izvođene božićne igre Oberufer — još su i danas. U to vrijeme nije bilo profesionalnih glumaca u Dornachu. Oni kojima je dopušteno da sudjeluju svi su bili amateri. Bila je uhodana tradicija za par Schuurman da uzmu uloge anđela i vraga, činjenica koja je dovela do toga da jedno dijete pita da li su anđeo i vrag uvijek vjenčani jedno za drugo. To je izazvalo veliko veselje kod dr. i gđe dr. Steiner i kod svih nas. G. Stuten je uvijek bio Adam u komadu u raju a gđica Waller (kasnije gđa Pyle) bila je uvijek Bog Otac. S druge strane, Eva je svake godine uvijek iznova birana, kao i Marija i Josip u pastirskom komadu.

U mojoj prvoj godini u Dornachu dopušteno mi je da igram ulogu paža u komadu Tri kralja, a 1921 sam igrala ulogu Marije. Već dok sam bila u Skandinaviji bila sam zauzeta učenjem moje uloge za to. Zatim su se kroz prosinac održavale probe na bini u radionici u Dornachu. Za dramu Raj, i božićne komade, bina je bila ukrašena granama jele. Na lijevoj strani bine stajalo je veliko stablo jele koje je bilo ukrašeno narančama i jabukama za dramu Raj, a sa znakovima božićnog drvca, ružama i svijećama za božićnu dramu.

Dr. Steiner je dao različite geste za različite Marije, na primjer u sceni objave, sceni s pastirima, ili s Herodom. Za mene kao 'Marija zahvaljuje pastirima', propisao je gestu blagoslova, euritmijsko 'D' koje se mijenja u 'A'. Za Marijin veo propisao je različite nabore, i stil šminkanja je slično bio profiliran. U slučaju jedne od Marija, ciljao je na izgled sličan kao kod 'Botticellija'. Kod mene, uredio je moj plašt prema slici *Sikstinske Madone* i našminkao me, čak i prije prve izvedbe, prema tom modelu.

G. van der Pals, koji je komponirao glazbu za drame, sudjelovao je u njima mnogo godina s njegovom točkom na glasoviru. U točki u komadu gdje zvjezdani pjevač kaže

'Pozdravimo našeg učitelja . . .' svi su se izvođači okrenuli i naklonili s dubokom zahvalnošću u smjeru dr. Steinera.

Maria Ina Schuurman
Max Schuurman 20.11.1889. - 28.2.1955.

Cjelokupno raspoloženje božićnih komada u sebi je nosilo nešto tako intimno i zračće da smo svi bili ispunjeni time i to nas je nosilo cijeli božićni period. Čak i najmanji komad je odigran s posvećenošću. Kakva divna scena je bila ona od pastira ili ona gdje su anđeli klizili na sceni osvijetljenoj ružičastim sjajem svijetla da bi se predstavilo rođenje Krist-djeteta, ili scena gdje kraljevi sanjaju. Ove drame, sakupljene od Karl Julius Schröer-a, pisane su austrijskim dijalektom i bilo je neprocjenjivo vidjeti kako se različiti glumci — uglavnom stranci — hrvaju s izgovorom. Dr. Steiner je artikulirao većinu glasova, objašnjavao značenje riječi i često ih sam odigrao dok izvođači ne bi uspjeli u svojim naporima.

Tijekom prvih godina gđica Berta Ellram je pazila na kostime. Ona je bila dama s Baltika koja je svoju dužnost vršila sa strogošću. Zajedno s mnogim drugim damama koje su dobrovoljno pomagale, ona je radila kostime za božićne drame i također i za

neke scene iz Fausta, po uputama dr. Steinera. Moja majka je također neumorno pomagala pored rada na rezbarenju unutar Goetheanuma. Onaj tko je najviše pridonio zalihi kostima koju smo dobili bila je gđa Helene Röchling, supruga privatnog savjetnika. Zvali smo je *Geheimste* [Najtajnija] iz zabave. Ona je provela plaćanje originalne zalihe euritmjskih kostima i velova i također pomagala sašiti ih. U svemu je bila neumorno pri ruci da pomogne gdje god je bilo potrebno. Mnogo je godina pratila g. i gđu. dr. Steiner na predavačkim turama. Kada god su na predavanjima bile spomenute knjige vrijedne čitanja možete biti sigurni da bi ih nabavila. U slučaju starih knjiga koje već dugo nisu u tisku, nije mirovala dok ih odnekud nije nabavila. [Mnoge od tih knjiga su još u mom posjedu.] Sigurno je mogla čitati želje g. i gđe. dr. Steiner u njihovim očima. Za nas euritmiste bila je poput korisne majke.

Leopold van der Pals
4.7.1884. - 7.2.1966.

Jednom prilikom, kada je izvodila humoresku nazvanu *Die Nonnen* [Redovnice] od Kristijana Morgensterna, imala je veličanstvenu ideju. U ovoj pjesmi redovnice imaju sanduk poslan u njihov samostan koji sadrži mnogo korisnih i lijepih stvari. Na

sanduku stoji riječ 'ESPEDITIO', od koje su redovnice napravile 'Sv. Ekspedit' i obožavale kao sveca. Jednog dana, nakon izvedbe ove humoreske, sličan sanduk se pojavio u našoj svlačionici. Razdragane smo ga otpakirale i našle mnoge korisne stvari, i stvari koje smo željele unutra. Danima su gđa 'Geheimste' Röchling i moja majka koje su živjele zajedno u istoj kući, zajedno sakupljale stvari s velikom ljubavi i tajnim propitivanjem u vezi želja pojedinih članova društva.

U sasvim ranoj fazi, gđa Luise Clason, slikar, pomogla je s kostimima i kasnije je više desetljeća sama preuzela odgovornost za garderobu. Također je bila prisutna na mnogim našim turama. Tko to može zamisliti koliko je rada uključeno u takva putovanja koja traju tjednima! Stotine kostima i velova moralo je biti spakirano i raspakirano, prikačeno i otkučeno, često za različite programe u istom gradu. Zasiurno je imala pomoć od prijatelja u većini mjesta gdje smo stali. Kostimi i velovi su uvijek morali biti iznosa izglačani, ali većinu posla napravila je sama. U najlošijim situacijama nikada se nije uzrujala.

Jedna od najupečatljivijih prigoda unutar Društva zasigurno je bio kongres Zapad –Istok u Beču u ljeto 1922. Navečer bi dr. Steiner držao predavanja u velikoj koncertnoj sali glazbenog društva. Ujutro i poslijepodne bila su druga predavanja i rasprave, itd. Kao dodatak tome, dali smo veliku javnu izvedbu euritmije s šarolikim programom. Dah sreće prožeo je kongres i svaka grana kulturnog života dobila je nove poticaje. Sa svih strana aktivan socijalni život prevladavao je među ljudima iz svih dijelova svijeta. Na licu dr. Steinera moglo se vidjeti da se osjećao kod kuće u svojoj vlastitoj zemlji: otvorenost i liberalnost ljudi doprinijeli su veselosti u to doba. To će biti posljednji puta da smo se mogli susresti u takvom skladu i s toliko radosti.

Godina 1922 također je bila godina koja je vidjela rođenje Zajednice kršćana. Nakon što je dr. Steiner održao ciklus predavanja za svećenike u privatnosti su održane razne službe za one koji su imali interesa. U tu svrhu se bilo nužno snabdjeti s odgovarajućom odjećom. Par dana prije nego su se službe održale dr. Steiner je pitao gđu Geheimrat Röchling i moju majku da li bi se željele uhvatiti tog zadatka. I tako su dvije dame donijele potrebni materijal i zatim je vatrena aktivnost izrade odjeće započela u našoj kući. Bila sam dovoljno sretna da mi se dopusti da pomognem. Žurno smo radili dan i noć, jer je za par dana sve trebalo biti spremno i bile smo samo nas tri da to napravimo. Dr. Steiner je tražio da potpuno šutimo o projektu i tako nikog nismo mogli pitati da nam pomogne. Ti dani su bili nezaboravni u mom umu, bilo je tako divno napraviti naš dio u miru i tišini u smislu nastajanja tih uzvišenih religijskih službi.

10. Spaljivanje prvog Goetheanuma

To je bilo na novogodišnju večer 1922, kada je Goetheanum spaljen. Već je mnogo napisano o tome, želim samo reći neke stvari koje sam sama doživjela. U nedjeljno poslijepodne, 31 prosinca, imali smo izvedbu prvog dijela 'Prologa na nebesima' iz prvog dijela *Fausta*. U rano jutro morala sam dati poduku u maloj prostoriji. Zbog te činjenice prošla sam ulazom koji vodi u podrum i čula buku koja dolazi odozdo.

Pozvala sam dolje da vidim da li je netko tamo, ali nisam dobila odgovor. Odmah sam obavijestila portira koji je istog časa krenuo to istražiti ali nije našao nikog. I kada su neki ljudi obišli zgradu radi inspekcije ništa neobično nije otkriveno. U prvom Goetheanumu stol govornika mogao se spustiti na pozornicu i u sceni Fausta Mefisto se trebao pojaviti na određenoj visini na tom oknu. Pošto je mehanizmu uvijek trebalo neko vrijeme da spusti taj veliki stol, dr. Steiner je dao upute da proces treba pokrenuti dok on još uvijek daje uvodni govor i on bi trebao stati više prema drugoj strani pozornice. Međutim, dok je govorio hodao je amo tamo i nije primijetio da je okno postajalo sve dublje i dublje i tako se on opasno približio rubu. Upravo u zadnjem trenutku grof Josef Polzer skočio je preko podne rasvjete, zgrabio ruku dr. Steinera i povukao ga u sigurnost, inače bi se sjurio u dubinu. Samo ovo je bilo zastrašujući početak.

Tijekom drugog dijela napravili smo euritmiju i morali često žuriti preko pozornice da bi ušli sa suprotne strane. To je nešto što smo svi napravili mnogo puta ranije, ali u ovom konkretnom slučaju svi smo osjetili neku vrstu straha što nam je bilo potpuno neobjašnjivo. Točno u središtu istočne strane na pozornici bila je prilično duboka šupljina gdje su se kasnije mogli uvesti veliki komadi scene. U toj točki je bilo mračno i po prvi puta svi smo izgledali kao da smo se naježili. Još mogu prizvati to kako sam stigla na drugu stranu s uzlupanim srcem i pitala čovjeka na zavjesi tko ili što je to što se kretalo tamo dolje. Ali ni ovdje se opet ništa nije moglo dokučiti. Tijekom pauze gđica Waller rekla je gđi dr. Steiner i svima nama koji smo bili okupljeni tamo: 'Nešto strašno se dogodilo. Moje ogledalo je palo sa zida i razbilo se. To je loš znak'. Gđa dr. Steiner okrenula se prema njoj ljutito i rekla, 'Ali Mita, nemoj biti tako glupa'. Da je gđica Waller opipala zid vjerojatno bi primijetila da je topao, jer je to bilo upravo iznad mjesta gdje je vatra buknila. Nakon izvedbe neke su od dama pomogle gđici Clason da skloni odjeću. To je bilo tada, kada mi je gđa Schuurman rekla, 'Zar ne osjećaš miris paljevine negdje?' Provjerili smo jesu li glačala bila ugašena i je li sve drugo u redu ali nismo mogle naći ništa loše. I tako smo moja majka i ja žurile kući da bi uzeli neki zalogaj prije nego počne predavanje. Na putu smo susrele g. O, čiji kostur je kasnije nađen među ruševinama. Rekli smo jedna drugoj, 'Što on radi ovdje u ovo doba?' (Bio je na putu prema Goetheanumu.) On je bio netko tko bi nas se uvijek dojmio kao pomalo jeziv. Kasnije sam bila pozvana da na sudu svjedočim da sam ga vidjela. Imao je iskrivljenu kralježnicu i lako ga je bilo prepoznati samo na račun njegova šepanja, i još je prošao veoma blizu nas.

Predavanje dr. Steinera održano je u osam sati i kasnije smo sjedili kod kuće da proslavimo dolazeću Novu godinu. U to vrijeme bilo je mnogo ljudi smješteno kod moje gazdarice, gđe Wirz, koja je živjela ondje gdje je sada 'Schiefer' pansion. Dakle bilo je veliko društvo smješteno oko stola. Najednom je zazvonio telefon. Bio je to sam dr. Steiner koji je rekao da svi moramo odmah doći do Goetheanuma, bio je u plamenu i sa sobom smo trebali donijeti spužve natopljene u ocat. Bili smo gore u veoma kratkom vremenu ali nismo mogli vidjeti ništa loše. Međutim tada su neki ljudi počeli izlaziti iz južnog ulaza i kazali da je sjedište vatre bilo u onom što je nazvano Bijela soba. Iz te prostorije, u kojoj smo često vježbali, mala vrata su otvorena u prolaz koji je vodio oko građevine između dviju kupola i omogućavao pristup arhitravima i kupolama u svrhu popravka. Ako je to bilo sjedište vatre nije čudo da zgrada nije mogla biti spašena.

Ispraznili smo garderobe i dosta kasnije nastavili smo i svi mi, naime, svi euritmisti, povukli smo dolje zastor pozornice. Na nesreću mnogo vrijednih instrumenata i glazbenih partitura bilo je uništeno u galeriji orgulja. Cijela radionica je također ispražnjena. Knjižnica je ispražnjena od knjiga, gđica Mackenzie, knjižničarke, i Günther Schubert, sve su ih odnijeli u kuću *de Jaager-a*.

U početku je lanac ljudi prenosio kante vode iz radionice u Goetheanum, ali uskoro je postalo očito da ništa ne može biti spašeno na taj način. Također više nije bilo moguće dovoljno se približiti zgradi. Točno u dvanaest sati – to jest, u trenutku Nove godine – velika kupola se otvorila i veliki plamenovi su izbili u zrak, šaljući dolje pljuskovne iskrica u svim smjerovima. Vatrogasna brigada se sada koncentrirala na spašavanje radionice, u čemu su uspjeli. Dr. Steiner proveo je najviše vremena u maloj kućici dolje niz brdo, gdje je stajao na prozoru dok ga vrućina nije natjerala da se povuče.

Prema 7 sati ujutro, ja i neki drugi ljudi iz naše kuće otišli smo promijeniti odjeću (svi smo užasno izgledali) i popiti nešto kave. Cijelo vrijeme smo pomagali gdje god je bilo moguće i sada smo se osjećali potpuno iscrpljeni. Bol je bila toliko velika da niti smo to mogli, niti željeli shvatiti. Kada smo ponovno došli gore na brežuljak čuli smo da dr. Steiner govori: 'Tako strašno, toliko mnogo rada, sve uništeno'. Nikada neću zaboraviti njegov tužni izgled! Dok sam bila zauzeta čišćenjem u radionici nešto kasnije dr. Steiner mi je pristupio i stajala sam pred njim u suzama osmjehujući mu se. Sve što sam mogla reći bilo je, 'Oh, g. Doktor'. Dalje govoriti nisam mogla. Kažem, 'osmjehujući mu se', jer je u to vrijeme bilo utješno da još uvijek imamo dr. Steinera! Rekao mi je tada, 'Da, Ilona, izgubili smo ono najljepše što imamo, ali sada moramo raditi još ozbiljnije!' I tako smo se smjesta obratili svima drugima koji su bili tamo: 'Izgraditi ćemo iznova. A večeras ćemo pokušati izvesti komad Tri kralja po rasporedu, kako god moglo ispasti'.

Stvarno nije bilo ostalo vremena za tugovanje. Koliko je mnogo toga trebalo napraviti! Radionica je praktički bila pod vodom, i u zidovima je još bilo topline i sve je bilo prekriveno čađom! Sve razbacane objekte trebalo je tražiti u susjednim kućama. Neki od njih su otkriveni u smrznutoj ili djelomično otopljenoj bljuzgavici po livadama! Veliko pitanje u umu svih je bilo je da li će se sve dovesti u red prije poslijepodneva. Ali komad je u stvari mogao započeti u 5 sati popodne. Dr. Steiner je dao uvod koji nas je sve duboko dirnuo. Kada je gđa Schuurman kao anđeo počela s pozdravom i došla do riječi 'baš dobra večer, najveće veselje', nije mogla nastaviti. S neopisivim gestom apeliranja podigla je jednu ruku i njena glava je potonula dolje uz osoblje koje je nosilo zvijezdu. Par sekundi je stajala tako dok je veliki sob prolazio kroz publiku dok ponovno nije došla sebi i mogla nastaviti. G. Aisenpreis, arhitekt odgovoran da graditeljski ured u Goetheanumu, koji je kao i svi drugi bio budan cijelu noć i koji je gadno propatio od zagušljivih para tijekom prve faze požara, igrao je ulogu Villigrazia. Toliko je bio promukao da je jedva mogao izgovoriti riječ, ali to nije nikog posebno uznemirilo.

Tijekom izvedbe stražari su stajali spremni s kantama vode u radionici i oko radionice u slučaju da u zgradi, koja je još bila vruća, izbiju plamenovi. Iste večeri dr. Steiner je nastavio ciklus predavanja kojeg je već bio započeo. To je bilo nevjerojatno postignuće bez usporedbe. Tko bi u svijetu mogao napraviti isto?

Gđa dr. Steiner, koja je ostala u kući Hansi tijekom požara i bila informirana o događajima, patila je neizmjerljivo. Kako je hrabro mogla potisnuti vlastite osjećaje da bi čvrsto stajala na strani dr. Steinera. Svi koji su doživjeli požar osjećali su da je to bilo nešto više nego samo gubitak dragog prijatelja. Za nas je Goetheanum bio naš pravi dom. Na svakom detalju se radilo s ljubavlju i posvećenošću, s najviše toga u rukama umjetnika. Tijekom ratnih godina ljudi sedamnaest različitih nacionalnosti radili su zajedno u prijateljstvu i skladu.

Sigurno će uskoro početi izgradnja drugog Goetheanuma, ali između njih nema usporedbe. Kakva vrsta sudbine je to bila koja nam je omogućila da doživimo prvi Goetheanum! Ovdje bih mogla dodati da nam dr. Steiner nikada nije dopustio da govorimo o 'Starom Goetheanumu'. Uvijek je trebao biti prvi i drugi Goetheanum.

11. Poštovanje prema Goetheanumu

Probe koje smo imali na bini prvog Goetheanuma često su trajale veoma dugo vremena. U osnovi stupova bili su izrezbarena prijestolja, na koja nitko nikad nije ni pomislio sjediti. Jednog sam dana, međutim, stavila moj mali zlatni sat na obod na stražnjoj strani na jedno od tih prijestolja gdje je bilo spojeno sa stupom. To je bila niša za koju sam osjećala pouzdano da bi sat bio siguran tijekom probe na kojoj ga nisam željela nositi. Mjesto na kojem sam ga skrila nije bilo vidljivo iz publike. Kada je dr. Steiner prošao pored na svom putu da nam nešto objasni, vidio je kako sat leži tamo i upitao: 'Kome ovaj sat pripada?' Odmah sam istupila i on mi je rekao, 'Ne bih trebao misliti da je moguće da bilo tko sanja da bilo što stavi na ova prijestolja'. Kada sam objasnila da sam ga samo stavila otraga, rekao je: 'Čak ni tamo ništa ne bi trebalo stavljati, to je van rasprave, samo promisli!' Svi euritmisti, uključujući mene, bili su veoma zabrinuti i to nam je bila dobra lekcija.

Sličan događaj dogodio se u velikom auditoriju tijekom probe kada je drugi euritmist jeo suho pecivo iza stupa blizu zapadnog ulaza. To je, također, viđeno od dr. Steinera koji ju je pozvao sebi i rekao: 'Ako želiš jesti tada to uradi u svlačionici ili u lobiju, ali nikada u Sali. Zar ne vidiš da je to nešto potpuno nedopustivo? To se jednostavno ne smije!'

Drugom prigodom, kada je vidio mladi par kako sjedi na ogradi terase, odmah je naredio da siđu dolje i rekao da su to loši maniri ponašati se tako u zgradi. Nikada nije dopustio nikom da u Goetheanum uđe bez čarapa, a ženi u hlačama koja je željela ući bio je čvrsto ali ljubazno zabranjen ulaz. (U to vrijeme dama u hlačama bio je veoma rijedak prizor.) Ljudi koji nisu nosili sako također nisu tamo bili dobrodošli — ne bi išli na koncert tako nemarno odjeveni! 'Ne biste tako ušli u crkvu', rekao je dr. Steiner. Mnogo godina kasnije kada sam o tome kazala mladoj učenici rekla je: 'Ali Goetheanum nije crkva'. 'Ne', odgovorila sam, 'to je *mnogo, mnogo više!*'

Čak i suprug holandske princeze tog vremena koji je došao posjetiti Goetheanum bio je potaknut od dr. Steinera: 'Neka mi vaše visočanstvo oprost, ali u zgradu se ne bi smjelo ući s cigarom'. I njegovo visočanstvo je molilo da mu se oprost i ostavilo

cigaru vani! Možda bi bilo prikladno primijeniti pravila dr. Steinera u današnje vrijeme, kojem toliko nedostaje svaki osjećaj poštovanja.

Nakon požara svi događaji su se opet odigrali u radionici. Kako je teško i bolno bilo opet se prilagoditi na tako ograničeni prostor — a opet koliko smo bili zahvalni da nam je ovo ostavljeno. Najimpresivnija točka iz prvog euritmijuskog programa nakon požara bilo je predstavljanje Kora duhova iz prvog dijela *Fausta*: 'Jao! Jao! Uništili ste ga, divan svijet!' Velika tuga koju smo otrpjeli kroz gubitak Goetheanuma mogla nas je krajnje utući, ali još jednom su nas dr. i gđa dr. Steiner okupili i potakli na još intenzivniji rad kroz njihov neusporediv primjer.

12. Bolest i smrt dr. Steinera

Od 1924 godine nadalje zdravlje dr. Steinera se počelo pogoršavati. Unatoč tome prošao je kroz ogromnu količinu rada. Držao je predavanja i cikluse predavanja u Stuttgartu, Pragu i Parizu i, naravno, u Dornachu usporedo s pregovaranjima, raspravama, intervjuima i radu povezanom s izgradnjom drugog Goetheanuma. Postojao je poljoprivredni tečaj, medicinski tečaj, tečaj za tonsku euritmiju i, kasnije, pedagoški tečaj i tečaj za govornu euritmiju. Slijedila su predavanja u Torquay-u i Londonu. Početkom rujna bilo je više predavanja u Dornachu, među kojima je bio tečaj drame od 15-23 rujna i ciklus za svećenike. Dr. Steiner je često davao dva ili tri predavanja u jednom danu. Konačnim prikupljanjem njegovih snaga uspio je postići sve to. Gđa dr. Steiner stalno je bila zabrinuta za njegovo zdravlje. Još se sjećam predavanja koje je dao, sredinom rujna, kada se mogli vidjeti po njegovu izgledu dok je prilazio govorničkom stolu da se nije osjećao dobro. I tom prigodom zaista je morao prekinuti predavanje i mogao je nastaviti tek nakon kratke pauze.

Održao je govor 28 rujna koji je duboko dirnuo njegovu publiku, ne samo na račun moćnog sadržaja već također i zato jer smo svi osjećali kako se u nama pojavljuje pitanje: Koliko dugo ćemo još dr. Steinera imati među nama? To je zaista bilo zadnje obraćanje koje je dao. Od tog dana nadalje bio je vezan za krevet. Bio je postavljen u njegovom ateljeu u radionici. Ali čak je i iz bolesničkog kreveta pisao članke i držao govore o najrazličitijim aspektima rada s onima o kojima se radilo. Ja sam još mogla govoriti s njim o stvarima povezanim s euritmijom. On je sam sigurno vjerovao da još ima dosta vremena ispred sebe za rad, i čak je i četiri dana prije smrti pitao da g. Aisenpreis dođe do njega da rasprave nacрте nove građevine.

I tako je došao 30 ožujka. U rano jutro je došao telefonski poziv iz radionice tražeći da odmah dođem. Već sam imala nagovještaj da se nešto strašno moralo dogoditi. Kada sam stigla do vrata gradilišta čula sam djecu koja su podučavana u sada ne više postojećem uredu kako se ludiraju na igralištu i s olakšanjem sam promislila da ipak ne može biti tako loše. U tom je trenutku gđica Mitscher izašla iz radionice i tražila od djece da budu mirna. Zatim je došla do mene i rekla, 'Dr. Steiner je umro'. 'Ne—oh, ne', rekla sam. Ali samo je napravila bespomoćnu gestu jer ju je glas izdao. Zatim sam je pratila do vrata radionice, gdje su vijesti još jednom potvrđene. Odmah zatim sam požurila kući da tužnu vijest prenesem mojoj obitelji. Potom smo se odmah još

jednom popeli na brežuljak, gđa Geheimrat Röchling, moja majka i ja, i moj suprug, i bili smo pušteni u atelje. Dr. Steiner je ležao u krevetu ispod statue Krista koju je sam izrezbario. Njegove crte, koje su u posljednje vrijeme najviše pokazivale znakove bola, sada su bile pomlađene i neizmjerne veličine i u isto vrijeme prožete s dirljivom blagošću. Postupno je sve više ljudi dolazilo da još jednom vidi dr. Steinera. I ja sam stalno iznova odlazila u radionicu ovog i sljedećih dana.

Gđa dr. Steiner, koja je tada bila u Stuttgartu s grupom euritmista, bila je informirana o pogoršavanju stanja dr. Steinera u nedjelju, 29 ožujka poslije deset sati noću i opet u ponedjeljak ujutro, 30 ožujka poslije šest sati. Odmah nakon smrti dr. Steinera, gđa dr. Steiner je bila informirana telefonom i sredinom dana je došla u Dornach i odvela se izravno u radionicu, gdje je tada ostala samo nekoliko sati. Za izlaganje tijela koje će se dogoditi navečer prije kremiranja, mi euritmisti, zajedno s ostalima, dekorirali smo crnu binu s grančicama jele, lišćem i bezbrojnim brojem cvjetova. Da bi se napravilo prostora za ogromno okupljanje posjetitelja zidovi koji odvajaju ovu sobu od sobe sa strojevima bili su uklonjeni i vrata koja vode u sobu za vježbanje ostavljena su otvorena. Dr. Steiner je ležao na sredini bine, svećenici su stajali oko lijesa a na sve četiri strane stajale su velike upaljene svijeće. Cijela ceremonija, koja je završila s glazbom Jana Stutena i impresivnim posmrtnim govorom Alberta Steffena, bila je nešto što se ne može lako zaboraviti od onih koji su imali privilegiju da u njoj sudjeluju. Uzvišena mirnoća lebdjela je prostorijom. S dubokim osjećajem žaljenja, ali isto tako s bezgraničnom zahvalnošću i ljubavi u srcima, oni koji su bili prisutni podignuli su svoje misli na velikog vođu i učitelja.

Sljedećeg popodneva, 3 travnja (Što je povijesni Veliki petak), odigralo se kremiranje u starom krematoriju u Baselu, celebrirano ritualom Zajednice kršćana od dr. Rittelmeyera. Okupila se ogromna gomila koja se nije mogla ugurati u malu pogrebnu salu, tako da je većina ljudi stajala vani na otvorenom zraku. I ja sam također bila među njima i mogla sam sudjelovati u službi samo iz daljine. Međutim, moje sudjelovanje u tome je ipak bilo duboko. Jasno plavo nebo i blještavo svijetlo Sunca, poj ptica u tek uskomešanom proljeću — bilo je magije Velikog petka u zraku kao i u Wagnerovu *Parsifalu*, koja nas je sve ujedinila, i one iznutra i one izvana, kroz spoznaju da odajemo počast onom koji je među najvećima u ljudskom rodu u čijoj smo zemaljskom aktivnosti bili privilegirani da imamo udjela.

* * *

Od kada je dr. Steiner umro pitanje koje se često postavljalo je to da li ima ikakve istine u tome da je bio otrovan. Do sada je pitanje uvijek stizalo iz kruga članova, ali nedavno mi je to pitanje postavio čovjek iz publike, novinar, ali na takav način da sam morala zaključiti da mu je već mnogo toga kazano o tome što je bilo netočno i pogrešno. Kroz godine šutjela sam o svim stvarima o kojima imam osobnu spoznaju. Sada, međutim, osjećam da mi je dužnost da se suprotstavim tim glasinama s onime što znam iz mog vlastitog iskustva.

Tijekom večeri prilikom božićnog okupljanja na dan Nove godine 1924, nekoliko euritmista je posluživalo goste koji su sjedili na malim stolovima u velikoj Sali radionice. Iz velike prostorije prolaz je vodio pored pozornice do svlačionica. U jednom od njih postavljena je čajna kuhinja i odatle smo nosili čaj, kavu i kolače

gostima. Kako se dogodilo da sam hodala duž tog prolaza s šalicom čaja, zavjesa koja ga dijeli od ostatka sale se razdijelila i dr. Steiner je došao posrćući prema meni, blijed kao snijeg i glasno uzdišući. Smjesta sam spustila šalicu i samo sam ga mogla odvesti do sjedalice. Sve što je rekao bilo je: 'Osjećam se tako slabo'. Brzo sam željela otići da dovedem gđu dr. Steiner i gđu dr. Wegman, ali čvrsto mi je držao ruku i rekao, 'Ne, ostani sa mnom — vode molim te, vode'. Gđica Mitscher, koja se baš tada pojavila, otrčala je po vodu ali ja nisam mogla otići jer je moja ruka podržavala dr. Steinera. Ispraznio je čašu koju mu je gđica Mitscher dala. Pitale smo ga što se dogodilo i on je rekao, 'Otrovan sam'.

Moglo se vidjeti da je u strašnoj boli. Bio je ledeno hladan i okupan znojem. Gđica Mitscher i gđa Turgenjev, koja je također stigla, i ja, odlučile smo otići po pomoć. Zatim je iz sale došla gđa dr. Steiner i pitala, 'Da li se nešto dogodilo'? Kada je vidjela da g. Doktor leži u sjedalici popela se do njega i ponovno pitala, 'Što se dogodilo'? Dr. Steiner je i njoj rekao: 'Otrovan sam — kako su drugi članovi Vorstanda'? Gđa dr. mu je kazala da svi veselo ćaskaju. Jedino je njoj bilo nelagodno zbog njegove duge odsutnosti. Potom smo uz velike poteškoće odnijeli dr. Steinera u njegovu sobu i položili ga na sofu. Zatim je gđa Turgenjev otišla dovesti gđu dr. Wegman. Gđica Mitscher, gđa Turgenjev i ja čekale smo na vratima novosti o njemu. Nakon nekog vremena pojavila se gđa Doktor i kazala da dr. Steiner želi da nikom ne govorimo ništa o ovome. Dr. Steiner je zatim odveden kući u vilu Hansi i nakon medicinske skrbi i ispiranja mlijekom on se oporavio.

Do njegove smrti u ožujku 1925, odnosno, dugo nakon čajanke, obavio je ogromnu količinu rada i odlazio na ture predavanja, tako da nitko ne može reći da je umro od otrova. Uzrok smrti u skladu s potvrdom liječnika bilo je nešto sasvim drugo, ali također je točno da od tog vremena nadalje nikada nije bio posebno dobrog zdravlja. Koliko smo često i intenzivno gđica Mitscher, gđa Turgenjev i ja razmišljale o onom što se dogodilo na čajanki; nikada nije bilo rješenja za ovu zagonetku.

13. Rad gđe Steiner nakon smrti dr. Steinera

Vrijeme nakon smrti dr. Steinera željela bih opisati samo ukratko. U prvom redu mnogo je postigla producirajući cijeli ciklus Misterijskih drama, postavljanje *Fausta* prvog i drugog dijela za pozornicu drugog Goetheanuma, Schillerove drame i velike drame Steffena. Sve od toga bio je ogroman zadatak sam za sebe i paralelno s time su bile euritmijske izvedbe. Dok je dr. Steiner bio živ samo jedna scena iz *Fausta* je izvedena u radionici pod njegovom režijom. Kako je čudesno bilo gledati kako je gđa dr. Steiner razvila ono što je on dao, prilagođavajući to novim uvjetima i namjeravajući izvući ono najbolje iz svake pojedine scene. Ako nešto ne bi bilo ispalo prema njenim željama scena je vježbana stalno iznova, i povremeno je dolazila i sama na binu i recitirala za nas. Njene često samo malo opisane prezentacije, Manto, Erichtho ili Helen bile su jedinstveno iskustvo. S kakvom je snagom i sposobnošću izražavanja portretirala ovakve likove!

Gđa dr. Steiner je također intenzivno radila na oblikovanju i transformiranju nekih od euritmijских točaka. Postignuće posebno vrijedno pažnje između mnogih drugih bio je njen rad na Goetheovoj pjesmi *An Den Mond* [Na Mjesec], *Füllest wieder Busch und Tal . . .* [Žbunje i dolinu ispunio si još jednom . . .]. Za ovu pjesmu postojala je veoma jednostavna forma dana od dr. Steinera koja bi, ako ne bi bila dobro izvedena, bila veoma monotona. Premda su euritmisti radili veoma dobro na ovoj pjesmi tom prigodom gđa dr. Steiner nije uopće bila zadovoljna i našla je da je 'užasno dosadna'. I sada je pokazala kako se može doći do pravog stila za pjesmu ovakve vrste. Nije dovoljno napraviti 'divne' zvukove i forme, već u to mora biti uključeno cijelo ljudsko biće. Vremenska točnost i intenzitet zvuka i, posebno, ritam morali su biti fino podešeni i profilirani. Bilo da je stopalo postavljeno dolje pažljivo i senzibilno ili čvrstim stupanjem, i bilo da su pokreti bili veliki ili mali, u sve to je trebalo prodrijeti osjećajem, promisliti unaprijed. I, iznad svega, to je trebalo postati *iskustvo*. Tako je gđa dr. Steiner radila strofu po strofu dok ne bi poprimila sasvim drugačiji izgled. Otada nisam nikada ovu pjesmu vidjela napravljenu s toliko savršenstva.

Kada sam nedavno s mojim razredom uzela ovu pjesmu djeca su mi rekla, 'Oh, ta dosadna stvar'. Tada sam im govorila o tome što se dogodilo u ono vrijeme i pitala ih bi li pokušali još jednom i onda, ako im se još uvijek ne bude sviđala, mogu odustati. Na kraju je nisu željeli prestati vježbati, i postala je njihov omiljeni komad. Poslije toga nikada nisu rekli da je to dosadna pjesma.

U slučaju humoreski, također, gđa dr. Steiner nije željela nikakvu razmetljivost. 'Radite iz zvuka, inače će to biti samo mimikrija a to je diletantizam'. U vezi s humoreskama, i ja sam imala lijepo iskustvo slično ovom upravo spomenutom. Tijekom tečaja za 'starije' dame sugerirala sam im da bi im se moglo sviđjeti pokušati humoresku. Mnoge su bile prilično šokirane i rekle da to nije u skladu s njima, osjećale bi se 'glupo' ako bi pokušale biti humoristične. Na to sam im objasnila da one same uopće ne moraju biti humoristične — zaista, njima je to zabranjeno — i obećala sam im da bi im to postupno donijelo veliko zadovoljstvo, ali morale bi naporno raditi i uzimati u obzir mnogo više toga nego samo formiranje zvukova. Tada je to postao zaista ugodan poduhvat i drage dame se nisu osjećale niti malo 'glupo' tijekom toga.

Tako je bilo demonstrirano u nastavi euritmije koje je gđa dr. Steiner nazvala 'rad sa zvukom i sa značenjem' — rad iz *duha* stvari! Jednom je uzela Goetheovu pjesmu *Wanderers Sturmlied* [Olujna pjesma litalice] s nama. Bilo je mnogo grčkih imena u ovoj pjesmi i gđa dr. Steiner je sada iskušala cijeli krug euritmista, i one uključene u pjesmu i one koji su sjedili u sali. 'Koje je 'raspoloženje' potopa Deucaliona? Što je to Kastalijska fontana? Tko je Pitijski Apolo? Tko je Otac Bromius i Jupiter Pluvije? Što znate o Anakreonu? O Teokritu?' i tako dalje. Duboko nam je laknulo činjenicom da je većinu odgovora mogla dati jedna od najmlađih euritmistica koja je upravo napustila Waldorfsku školu. Gđa dr. Steiner nam je rekla: 'Kako očekujete da ćete na pravi način predstaviti pjesmu ako imena, susjedstvo i datum na koji se upućuje vama ne znače ništa i o njima ništa ne znate? Bez sveobuhvatnog znanja nema prave umjetnosti a posebno euritmije'. Koliko je naglašavala da bi morali biti sposobni praviti razliku između pjesme Goethea, Nietzschea, Heine-a i tako dalje, i da se samo zanimajući za konkretnog pjesnika ili glazbenika može doći do pravog stila.

Ista stvar koja je odnosi na *Wanderers Sturmlied* vrijedila je i za *Der Ritt in den Tod* [Vožnja u smrt] od Conrad Ferdinand Meyer-a. Također je i u tom slučaju trebalo poznavati povijesnu pozadinu. Da, i kako je samo voljela 'Cordinanda', kako je zvala Conrad Ferdinand Meyer-a, i voljela recitirati njegove pjesme! Kakvo je tematsko bogatstvo razvila. Bilo da su kratke, delikatne, lirske pjesme, ili uzvišeno veličanstvene, ili čak dramski komadi, uvijek im je davala svježiu nijansu značenja. Za mene je bilo nezaboravno — a sigurno i za mnoge od mojih kolega također — kako je gđa dr. Steiner recitala iz *Ifigenije. Und an dem Ufer steh ich lange Tage, das Land der Griechen mit der Seele suchend.* [I mnogo sam dana stajala pored obale, tražeći mojom dušom kopno Grčke.] Ili kako je bilo divno vidjeti kako je iznutra živjela s pjesmom. Često sam sjedila zadržavajući dah tako da ne propustim ni jednu riječ. I kada je recitala za euritmiju netko bi se osjećao ponesen zajedno s njom. Kako je velika bila njena sposobnost za entuzijizam. Jednostavno bi pomaknula nečije noge i povukla ga sa sobom. Bila je naša stalna mamuza i uvijek od nas tražila više nego smo mi sami mislili da možemo, tako da smo morali ulagati ogromne napore da bi udovoljili njenim zahtjevima.

Rad zasigurno nije uvijek bio lak, ali jednako je sigurno bio za naše dobro kada ne bismo popustili. Danas, nakon gotovo 60 godina moje euritmijske karijere, mogu potvrditi da sam najviše naučila iz tih trenutaka najvećih poteškoća kada sam se najviše morala naprezati da postignem cilj. Tako je to i u životu, i pošto umjetnost mora biti istinsko iskustvo treba se boriti s time da bi se reproduciralo u svoj savršenosti.

Sada bih ovom navedenom željela dodati nešto što nije, ili *nije više*, općenito poznato. Prije mnogo godina željeli smo gđi dr. Steiner prirediti ugodno iznenađenje za rođendan vježbajući *Die Geheimnisse* [Misterije] od Goethea. O našoj namjeri rekli smo dr. Steineru, ali on je rekao da trebamo napustiti tu ideju jer ta pjesma nije pogodna za izvođenje u euritmiji. Tako smo se morale odreći plana. Ista se stvar dogodila s 'Posvetom' iz *Fausta*. O njoj je dr. Steiner također rekao da bi to bilo nemoguće portretirati u euritmiji, može se predstaviti samo izgovorenim riječju. Osjećala sam se obvezna to ovdje reći, jer ovakve se stvari lako zaboravljaju.

Ova izjava Rudolfa Steinera nije primjenjiva samo na vrijeme kada je izgovorena, već vrijedi još i danas.

14. Iskustva u kazalištu

Ići s dr. Steinerom u kazalište bilo je sasvim posebno iskustvo. Jednom kada me je gđa dr. Steiner pozvala na ručak bila sam od dr. Steinera upitana znam li *Meistersinger* i bi li je željela vidjeti te večeri s njim. Naravno da sam bila oduševljena i radosno prihvatila poziv. Zatim je obavljen telefonski poziv s kazališnom blagajnom i srećom još je bilo karata za nabaviti. Nakon obroka, za vrijeme pijenja kave, dr. Steiner je odjednom rekao, 'Dakle, eto! Ne mogu ići u kazalište.' Moje lice se izdužilo i bila sam blizu suza, dok je dr. Steiner ponavljao izjavu naglašavajući, 'To je to. Ne mogu ići'. Očito je tražio da ga netko pita zašto ne može ići i konačno mu je gđa dr.

Steiner kazala, 'Zar nikako ne možeš ići? Imaš li nešto drugo što je toliko važno?' Napokon je s blagim smiješkom u mojem pravcu, odgovorio, ' Ne mogu nabaviti pristojnu kravatu a ne mogu s Ilonom biti viđen u ovoj staroj stvari'. Kako smo se svi smijali! Gđa Doktor je naravno primijetila da nas vuče za nos, ali ipak je netko otrčao vani i donio mu novu kravatu.

Tako se te večeri velika skupina okupila u kazalištu i dr. Steiner je rekao, 'Ali ja moram sjesti do Ilone da joj objasnim stvari'. Tako mi je dano da sjednem pored dr. Steinera i svako malo sam dobila malo gurkanje što je značilo da moram posebno obratiti pažnju. U sceni gdje Stolzing kreće u šetnju niz ulicu dr. Steiner je rekao (ne sasvim tiho), 'Evo ga, evo ga'. On je očito uživao, ali njegovi susjedi su povikali 'pst' i onda mi je došapnuo, 'Morat ćemo biti tihi'. *Ja* nisam izustila ni riječ! Smijao se tako kako teško da sam vidjela ikog da se smije na scenu s Beckmeister i gdje se događa tučnjava i očito se zabavljao do kraja. Tijekom pauze objasnio nam je da je trebalo biti starije stablo uz kuću Hansa Sachsa, čak iako Sachs pjeva o *Flieder* [jorgovanu]. Na sv. Ivana u ljeto više nema grmova jorgovana u cvatu i u nekim oblastima *Hollunder* [bazga] je nazvan *Flieder*.

Drugom prigodom kada sam bila s dr. Steinerom u kazalištu gledali smo *Parsifala*. Dr. Steiner nam je dao razna objašnjenja. Rekao nam je da bi Amfortas trebao nositi crvenu traku na glavi, ne zbog rane tamo već da bi pokazao svoj rang inicijacije. Na isti način Klingsor bi trebao nositi velike naočale da bi se naglasilo da je on crni mag koji sve vidi izobličeno kroz ogledalo ili naočale. Sve upute i scenske smjernice koje je Wagner dao moraju se uzeti ozbiljno ako će opera proizvesti pravi učinak. Tako u sceni u kojoj vitezovi Grala pozdravljaju jedni druge Wagner je specificirao *Nachziehschritt* [korak u kojem su noge spojene prije svakog koraka naprijed]. To bi onda postalo neka vrsta trostrukog koračanja kao u euritmiji, izvedeno u vremenu 4/4. To bi bilo lako napraviti — pokušao sam nekoliko puta. Pjevači se boja da, najprije da ne bi na vrijeme došli na predviđeno mjesto na bini i drugo jer vjerojatno ne znaju da je to također dio rituala. Da je to napravljeno na ovaj način samo pozdravljanje ne bi izgledalo tako nespreatno i samosvjesno. 'Evoe' koje mi radimo u euritmiji bilo bi u ovoj prigodi najprikladnije. Ako bi se to na odgovarajući način vježbalo glumci bi sigurno našli veliko zadovoljstvo u tome.

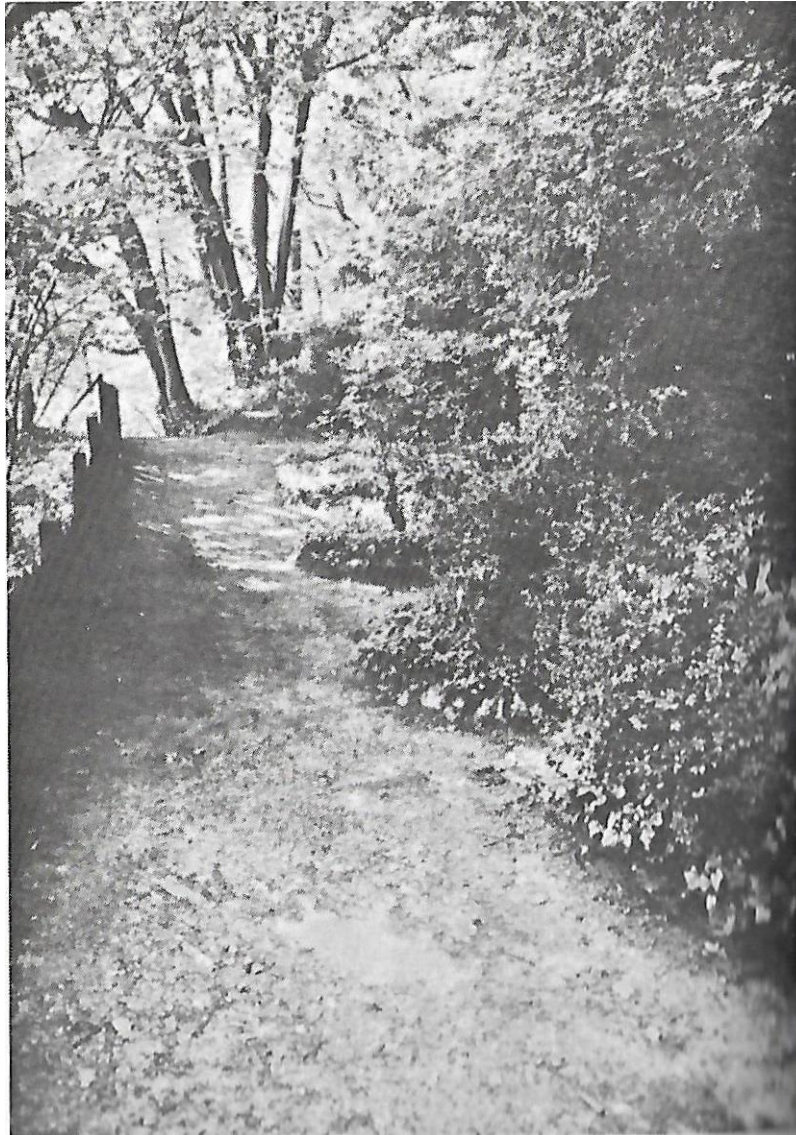
Jednom sam o tome govorila nekom tko je imao ulogu Parsifala. Bio je antropozof i oduševio se onim što sam mu kazala. Dao je sve od sebe da slijedi ove upute ili ih provede na ovaj način. To je bilo na izvedbi *Parsifala* u Mannheimu pod vodstvom Wilhelma Furtwängler-a. Imala je posebno svečan karakter. Gđa Geheimrat Röchling donirala je neke posebne rekvizite za binu i kostime i također je dala napraviti posebne zavjese. Sve je bilo vjerno kopirano prema izvedbama u Bayreuth-u, baš kao što je Wagner uputio. Dirigent i pjevači bili su veoma entuzijastični u vezi toga i dali su sve od sebe. Zanimalo ih je da mogu imati udjela u nečem što je išlo izvan uobičajenog odvijanja stvari. Furtwängleru, koji je mnogo znao o antropozofiji, bilo je drago da može pobuditi razumijevanje za ovakve stvari kod svojih suradnika kroz svoje poznavanje duhovne pozadine. Tako ih je mogao pobuditi na intenzivnije i radosnije sudjelovanje. To je bila zaista uzvišena i svečana izvedba koja je primljena s interesom i hvaljena daleko izvan granica samog grada.

Na festivalu u Bayreuth gdje sam *Parsifala* gledala nekoliko puta — također tijekom života Cosime Wagner, koja me je primila — instrukcije Wagnera su, naravno, bile strogo poštovane. Kod nekih određenih glazbenih pasusa dr. Steiner mi je rekao da je to bilo izravno nadahnuto od Svetog Grala, odnosno, božanski nadahnuto. Kada sam na *Parsifala* išla s dr. Steinerom rekao mi je unaprijed: 'Dati ću ti diskretne znakove gdje se ti pasusi pojavljuju i onda ćeš moći posebno obratiti pažnju'. Na moje veliko zadovoljstvo to su bili pasusi koje sam posebno voljela. (*To je zadnjih dvadeset taktova preludija i pasus za vrijeme čarobne scene Velikog petka kojoj su pridružene riječi, 'Priroda je osvojila svoju nevinost, danas je još jednom sve obnovljeno'.*)

Nakon mog izvješća o iskustvima koja sam imala na izvedbama *Parsifala* s dr. Steinerom, željela bih dalje prenijeti razgovor koji smo o *Parsifalu* imali jednom drugom prigodom. Tada nam je rekao da se davanje uputa Parsifalu od Trevrizenta kao što je opisano od Wolframa von Eschenbacha dogodilo u blizini Ermitaža u Arlesheimu. Naznačio je mjesto prilično točno, naime, ondje gdje danas stoji Pustinjakova koliba. Mogu se sjetiti da je u mojoj mladosti njen izgled bio ponešto drugačiji. Bilo je to malo, duguljasto mjesto, s malim potokom koji je prolazio pored toga a koji se spuštao iz stijena iznad. Tu je bilo mjesto gdje su se mnogi ozbiljni razgovori morali dogoditi između njih dvojice. Dr. Steiner je cijelo susjedstvo opisao kao 'područje Grala'. Parsifal je stvarno primio svoju inicijaciju nakon dugih godina potrage za dvorcem Grala, lutajući kroz stalno drugačiji krajolik, kroz šume, preko planina, prolazeći mirna jezera i pored rijeka gdje mu se obratio cijeli elementarni svijet — vrsta inicijacije putem svijeta prirode — dok nije, nakon što je stekao zrelost, došao do kralja Amfortasa jednog Velikog petka da postane kralj Grala.

Pustinjakova daščara u Ermitažu u Arlesheimu.
U blizini se dogodila Trevrizent-ova poduka o Parsifalu.

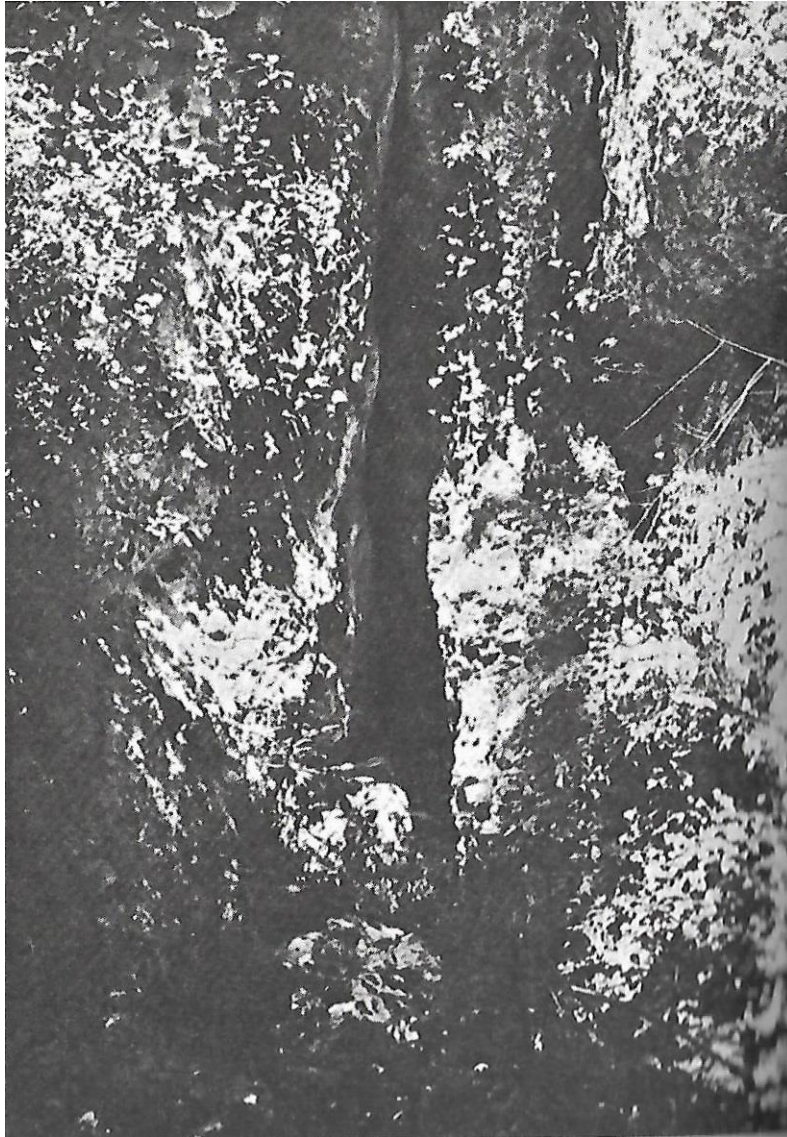
Ermitage u Arlesheimu

Vjerojatno je da je tamo bilo nekoliko dvoraca gdje su živjeli ljudi koji su pripadali zajednici Grala; možda su ti dvorci bili građeni od drva i kasnije su se raspali ili su bili uništeni. Tako se može pretpostaviti da je u blizini prebivališta Trevrizenta u Arlesheimu jednom stajao takav dvorac. Dr. Steiner je kazao da je dvorac Grala kojeg su Titurel i Amfortas bili čuvari bio u sjevernoj Španjolskoj i da je kasnije bio u Montségur-u u jugozapadnoj Francuskoj. Dodao je: 'Ako povučete dijagonalu od sadašnjeg stijenama okruženog samostana San Juan de la Peña sjeveroistočno prema Montségur u Francuskoj dok San Juan de la Peña leži jugozapadno [od Francuske granice?], tada ćete naći prva dva dvorca Grala'. Ne smije se zaboraviti da su se Gral događaji na Montséguru dogodili tijekom devetog i desetog stoljeća i da su tamo živjeli Katari i da su stradali na pogrebnoj lomači tijekom dvanaestog stoljeća. Dvije struje nisu međusobno povezane.

Ovdje treba navesti da je dr. Steiner potvrdio istinu legende da je St. Odile u njenom bijegu od oca koji je progonio našla utočište u kamenom rascjepu

Hohlefelsen-a [Šuplje stijene], ponekad nazvanim Orilusfelsen [Stijene Orilusa] koje leže blizu dvorca Birseck u Arlesheimu.

I ovdje bi mi također moglo biti dopušteno da prenesem moj doživljaj koji će pokazati kako me veoma posebne okolnosti povezuju s obitelji Wagner. Bilo mi je oko četiri ili pet godina kada su moji roditelji boravili na planini Bürgerstock. Nakon ručka uvijek bi me stavili u krevet i trebala sam zaspati. Jednog dana, međutim, izašla sam iz kreveta i neprimijećena pobjegla na ulicu. Trčkarala sam amo tamo da pogledam na svijet sasvim sama. Sve čega se sada mogu sjetiti je da sam odjednom zgrabljena od straga i da je netko poviknuo, 'Stani, mlada damo, ne možeš ići tamo dolje'. Moje opiranje nije pomoglo. Veliki stranac odnio me natrag u hotel na rukama i predao me roditeljima, koji nisu malo bili užasnuti kada su čuli od gospodina da me spasio u posljednjem trenutku od pada preko litice. Još jedna sekunda i bila bih nepovratno izgubljena. Kada sam narasla rečeno mi je da je taj gospodin bio nitko drugi nego Siegfried Wagner. Kada sam dr. Steineru ispričala o ovom incidentu napomenuo je, 'Da, imaš posebnu vezu s obitelji Wagner'. Mnogo godina kasnije, dok sam prisustvovala festivalu u Bayreuthu, posjetila sam Haus Wahnfried i iskoristila priliku da Siegfriedu Wagneru zahvalim što mi je spasio život. On se odmah sjetio toga i rekao: 'To si onda bila ti. Još mi se i danas koljena tresu kada se sjetim toga, i dugo vremena nisam mogao zaboraviti one trenutke užasa. Kakva sreća da sam bio blizu pri ruci i da sam mogao nešto napraviti'. Sjećanje na to mu je bilo tako živo da me je stalno tresao rukom.

Procjep u stijeni Hohlefelsen blizu Arlesheima,
gdje se sklonio sv. Odil

Pećina u procjepu Hohlefelsen
u koju može ući osoba srednje visine.

Jednom drugom prigodom s dr. Steinerom sam bila u kazalištu. To je bila najzabavnija epizoda. *Die Fledermaus* je bio igran u Mannheimu o čemu smo čuli dok smo sjedili za ručkom — slično kao i u prethodnom slučaju u Stuttgartu. Dr. Steiner je bio odmah entuzijastičan o tome i sugerirao da bi svi trebali ići to vidjeti. Čak je počeo i pjevušiti neke tonove i rekao, 'Voliš li *Die Fledermaus* koliko i ja?' Na što sam ja odgovorila da ga ne poznajem, jer u to vrijeme osjećala sam se previše nadmoćno da bi išla na operetu! Ali dr. Steiner je bio mišljenja da to treba znati — 'To je klasični glazbeni komad'. Tako se opet veliko društvo okupilo te večeri u kazalištu i svi smo bili sretni. Onaj tko se najviše zabavljao vjerojatno je bio dr. Steiner. Njegova bečka priroda i poznavanje i ljubav za Strauss-ove valcere došla je u prvi plan. A kako je tek dobro poznao svog Straussa! Tijekom pauza pripremao nas je za humoristične dijelove koji dolaze i primijetila sam da je tijekom izvedbe povremeno gledao prema nama da vidi naše reakcije. Kada smo potom vježbali humoresku *Die Fledermaus* od Christiana Morgensterna želio je da nekoliko taktova operete bude odsvirano prije početka. Gđa dr. Steiner mislila je da to nije prikladno, ali dr. Steiner joj je rekao

'Zašto ne?' i glasno otpjevao par taktova. Mi smo, naravno, mislili da je to divno, i tako je došlo do toga i poslije se stalno radilo na takav način. Najprije je odsvirano par taktova glazbe i zatim, na posljednju notu, gđica von Baravalle bi uskočila na pozornicu kao Straussov 'Šišmiš' a ja sam trebala predstavljati životinju 'šišmiš'. Gđa Doktor je i sama veoma uživala.

15. Napomene dr. Steinera o raznim slikama

Slika brata Marka

Gđa Helene Röchling pitala je dr. Steinera da joj da temu za ex-libris i on je sugerirao da bi trebala uzeti motiv iz *Die Geheimnisse* [Misterije] od Goethea, scenu gdje brat Marko stoji u kontemplaciji pentagrama [ružin križ, zacijelo?] na ulazu u hram (ili samostan). Hermann Linde je napravio sliku toga koja je portretirala zapadni ulaz prvog Goetheanuma ispred kojeg stoji redovnik. Dr. Steiner je sam dodao cvijeće s desna i lijeva. Tom prigodom Hermann Ranzenberger je stajao kao model za 'brata Marka'. Ta slika je kasnije prenesena na bakrenu ploču. U početku je gđa Röchling imala u našem stanu u Dornachu a kasnije je ponijela sa sobom u Njemačku. Kuća gdje je živjela i gdje je držana slika bila je uništena tijekom Drugog svjetskog rata. Sačuvano je tek nekoliko stvari, ali ovo je bila jedna od njih.

Brat Marko
Bakarna ploča s gravurom slike Hermanna Linde

Kratko nakon smrti gđe Röchling njena kćerka mi je pisala da ne zna što bi s njom i da li bi je ja željela imati. Njenu ponudu sam prihvatila s velikim zadovoljstvom i ona mi ju je odmah poslala. Nešto kasnije stigla mi je poruka iz Basel Badischer željeznice da je stigla slika za mene i da je pokupim. Nakon dugog traženja u raznim uredima konačno sam nabasala na nju naguranu u ugao i zatrpanu, bez ikakvog pakiranja i sa slomljenim okvirom i još sadržavajući komade slomljenog stakla. Odnijela sam je carinskom službeniku koji ju je pogledao s odvratnošću i potom odlučio da je to ulje na platnu i stoga bi koštalo nekoliko stotina franaka. Objasnila sam mu da je slika naslikana u Dornachu i da se može vidjeti da je to slika prvog Goetheanuma. Veoma je neljubazno objavio da on o tome ne zna ništa i da ako ne mogu dokazati da dolazi iz Dornacha da ću na nju morati platiti carinu. To me učinilo veoma nesretnom, jer kako si mogu priuštiti toliki iznos i kako mogu naći dokaz o njenom porijeklu? Upravo kada sam krenula očajavati došao je iz tog pravca sa svjetiljkom stariji nosač gotovo kao čovjek iz Goetheove *Bajke*. Već je bio krenuo kada je ugledao sliku i uzviknuo razdragan: 'Ah, kako lijepo, to je prvi Goetheanum. To je bila tako divna građevina i velika je sramota da je spaljena'. Carinski službenik je upitao: 'Dakle, poznajete li tu sliku?' I stariji čovjek je odgovorio: 'Naravno da poznajem. Radio sam u Dornachu mnogo godina a dr. Steiner je bio tako ljubazan, dao je meni i mnogim drugima toliko savjeta i pomoći. Nikada ga neću zaboraviti'!

Carinski službenik je bio prilično impresioniran ovime i rekao mi je, 'Dobro, ako je takav slučaj možete uzeti sliku sa sobom'. Kako sam zahvalna bila postarijem čovjeku! Rukovali smo se kao davno izgubljeni prijatelji. Nije od mene želio prihvatiti ništa i rekao je da je bio toliko sretan da je mogao pomoći. Tako sam otišla kući s mojom vrijednom slikom — i tamo još i danas visi, iznova očišćena i uokvirena, i daje mnogo zadovoljstva i zadivljenosti svima koji me posjete.

Slika Goetheove Bajke

Veliko mi je zadovoljstvo pristati na zahtjev Agnes Linde da ispričam povijest kako je došlo do toga da slike iz Goetheove *Bajke* budu naslikane.

1917 osnovana je druga grupa Općeg antropozofskog društva u Mannheimu od Helene Röchling i moje majke, Erne Bögel, u našoj kući. Na donjem katu bila je velika prostorija za bankete pogodna za sastanke grupa. U prvom redu je zidove, na koje su do tada bila obješena velika ulja na platnu krajolika i tako dalje, trebalo preurediti sa slikama koje imaju više smisla. Za savjet je pitan dr. Steiner i on je sugerirao da bi trebali upitati jednog od najboljih slikara u Dornachu, Hermanna Linde, da nacrtá seriju slika iz Goetheove *Bajke o zelenoj zmiji i lijepoj Ljiljani* i iz misterijske drame 'Vrata inicijacije'. Ukazao je na to da su ove velike imaginacije posebno prikladne za kićenje prostorija za antropozofske aktivnosti. Na njegovom predavanju u Dornachu od 8 lipnja 1924, dr. Steiner govori o vezi između *Bajke* Goethea i 'Vrata inicijacije'.

Hermann Linde je isti čas postao entuzijastičan. Nakon par preliminarnih konsultacija, uglavnom u vezi broja i veličine slika, krenuo je raditi skice i dijagrame. Oni još postoje i umjetnička su djela za sebe.

Nakon završetka osnovnog rada stvarno slikanje je moglo početi. To je bilo u jesen 1919. Ono što je nazvano Linde atelje bilo je smješteno u osnovu Goetheanuma i tu je Hermann Linde radio svaki dan. Tu je mogao primijeniti sve svoje bogato iskustvo koje je stekao oslikavajući veliku kupolu prvog Goetheanuma. Dr. Steiner ga je posjećivao gotovo svako jutro da vidi kako rad napreduje i da mu da novo ohrabrenje i savjet i u vezi sadržaja i tehnike. Često je traženo da s njime budemo prisutni gđa Röchling, moja majka i ja. Zaista je bilo uživanje tiho gledati kako nastaje veliko umjetničko djelo, doživjeti posvećenost i zahvalnost s kojom je Hermann Linde slušao instrukcije dr. Steinera i također vidjeti s kojim je zadovoljstvom i razumijevanjem dr. Steiner ulazio u posebnu prirodu zadatka uvijek dolazeći s novim sugestijama. Često bi, nakon što bi duže vremena tiho gledao, sam uzeo kist da posvijetli gdje je bilo previše tamno ili da na drugom mjestu doda par poteza a također se moglo dogoditi da je samo vukao poteze po zraku. Hermann Linde je pažljivo gledao i odmah bi razumio što je dr. Steiner mislio i potom bi to prenio na platno. Obojica su uživala radeći ovo zajedno. Poslije nam je Hermann Linde volio govoriti koliko je bio sretan — i kako divno mora biti za nas i za grupu — da je rad dr. Steinerova duha i njegovih ruku bio vidljivo ugrađen u te slike.

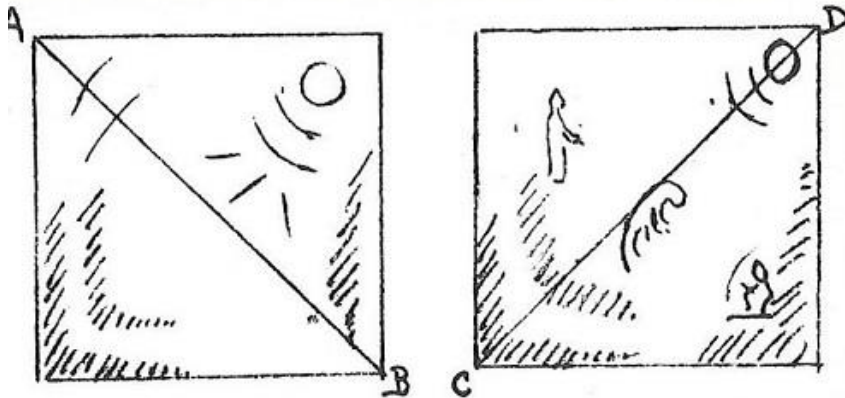
Zbog ratnih uvjeta slike nisu nikada došle do naše kuće u Mannheimu. U početku nas je to činilo veoma tužnim, ali vanjske okolnosti su nam bile nepremostiva prepreka. Kasniji događaji pokazali su da je to bila sretna okolnost jer je kuća bila potpuno uništena tijekom Drugog svjetskog rata. Nakon što su ovih dvanaest velikih slika mnogo godina bile u našim apartmanima u Dornachu ponovno su došle u posjed Agnes Linde. Također su bile pokazivane na izložbama u Goetheanumu, na primjer, kada ih je dr. Steiner izložio u Bijeloj sobi prvog Goetheanuma tijekom ciklusa predavanja danog učiteljima iz Engleske za Božić 1921. Hilde Boos-Hamburger napisala je lijepi članak koji se pojavio u biltenu *Das Goetheanum* (24 siječnja 1937) o životu i radu Hermanna Linde, koji se posebno odnosi na njegove slike o *Bajci o zelenoj zmiji i lijepoj Ljiljani*.

Bilješke slikara Wilhelma Nedella-e o 'slici druida' nakon rasprave o tome s Rudolfom Steinerom

Te bilješke iz posjeda Wilhelma Nedella, koji je mnogo godina radio u Goetheanumu, došle su u moje ruke. Od njega su zapisane nakon razgovora o temi s Rudolfom Steinerom. Ne bi smjele biti izgubljene jer nema mnogo komentara od Rudolfa Steinera o njegovim vlastitim slikama i skečevima.

Ono što kod te slike odmah upada u oči je snažna a ipak jednostavna kompozicija koja svjesno i umjetnički dovodi u antitezu polaritete boje i sadržaja, i pobuđuje unutarnju napetost u duši promatrača. Ako se prvo pogleda dijagonala *a* do *b* na slici, percipira se podjela tamne zemaljske mase u plavom, od zračno-svjetlosno-toplog kozmičkog elementa u žutom, koji se, u gornjem desnom kutu, podiže do krajnje svijetlog pola (Sunca). Dolje, na lijevom suprotnom rubu, crna je mrtva formacija koja nosi plavu stijenu. S druge strane, ako se pogleda dijagonala *c-d* na slici, tada je gore na lijevo druidski svećenik stojeći uspravno kod tri oltara predajući svoje cijelo

biće suncem ispunjenom kozmosu, najveća umješnost za koju je čovjek sposoban — svjesno zajedništvo s bogovima, čin bogoslužjenja koji samo posvećenik može izvesti. Opet na donjem desnom uglu, lik je žene koja sjedi i čisti mahune ili možda krpa ribarsku mrežu — jednostavno, neposvećeno biće apsorbirano zanimacijom koja u potpunosti pripada Zemlji, nižem poretku stvari. 'Ovdje imamo voljenu Zemlju', rekao je učitelj. Iza žene se uzdižu konusne forme u svijetlo plavoj, i nebitno je da li se to uzima kao indikacija domova primitivnih naroda tog vremena ili je ribarska mreža raširena da bi se osušila (jer ti ljudi su bili ribari). Još gore na nagibu još je jedan oltarni kamen. Ni jedan Druid ne stoji na njemu već gigantsko elementarno biće — prikazano kao gigantska formacija magle — (značajno, u smeđoj poput oblaka magle naznačenog u ovoj oblasti na rubu) biće koje smješta svoju ruku (napola kopito, napola kandža) na napušteni oltar da ga preuzme. Ovdje treba reći da kada su stara misterijska ili kulturna središta napuštena, zanemarena i više nisu redovito korištena, ona postaju magijsko žarište za ova niža, vezana za Zemlju, elementarna bića snaga prirode, snijega, leda i oluja, koja pohlepno apsorbiraju duhovnost koja još prijanja za takva mjesta i jednostavno je preuzmu.

Tako da nadesno od, i ispod dijagonale *c-d*, vidimo sve što, u supstanci i djelovanju, pripada Zemlji, na lijevo i iznad, sve što u istom smislu pripada nebesima. Druidski svećenik, stojeći uspravno, okrenut prema blistavosti, apsorbiran u kontemplaciji viših bogova, oslobođen je čisto zemaljskog. Preko njega u oblacima (koji bi lako mogli biti rojevi hijerarhija) uzdiže se križ u žutoj, poseban i prepoznatljiv, kao delikatna aluzija na Krist-događaj, koji se u to vrijeme polako približavao. Iza gornjeg druida i izbijajući iz tamne Zemlje na kojoj on stoji, duga proteže svoj luk do Sunca, sjedinjujući i mireći nebesa i Zemlju.

Dakle, kroz ove dijagonale vidimo — dvaput — nebesko odijeljeno od zemaljskog; preko dijagonale *a-b* u kolorističkom, svjetlo-sjena smislu, preko *c-d* u smislu sadržaja i postupanja. Položeno jedno preko drugog, *a-b* i *c-d* čine Andrijin križ, prema kojem ova slika potajno pokazuje. Točno na presjeku dvije dijagonale, drugi druidski svećenik stoji ispred svojeg oltara, ne uspravno već naginjući se prema dolje. Ono što je gornji svećenik apsorbirao i povukao prema dolje u sebe od izravnog zračenja sunčeva svijetla, kozmičke snage su prenesene od drugog svećenika za njihovo ispravno korištenje od jednostavnih, neiniciranih ljudi zajednice u dolini, povjerenih mu na skrb, i to je naznačeno smjerom njegova pogleda, položajem njegovih ruku i držanjem njegovog tijela pognutog prema Zemlji. Ove snage Sunca i

nebesa, koje svaki čovjek nosi u sebi u svom četvero-latičnom lotosovu cvijetu, značajno se također pojavljuju na oltaru nižeg druida. Tako ovaj drugi druid u stvari stoji u smislu naznačenom od obje dijagonale u točki presjeka gdje nebesko i božansko dolazi u kontakt sa zemaljskim i ljudskim.

Nad svakim druidom lebdi njegova aura, ona od posvećenika, u nježnom kretanju, koje je kasnije, s romanizacijom duhovnog, bilo predstavljeno kao mrtvi, rigidni, kružni oreol.

Također treba dodati da ljudi predstavljenog vremena nisu gradili hramove koji su sadržavali slike bogova isklesane iz kamena. Umjesto toga tražili su formacije stijena u prirodi, koje su ih podsjećale na forme onih bogova koje su štovali. I stoga također i na ovoj slici: počevši kod zadnjeg od tri gornja oltarna kamena na desnoj strani, jasno je prepoznatljiv profil dostojanstvenog starog čovjeka s rukama stisnutim oko koljena i gledajući pravo pred sebe duboko u misao. Upravo na njegovim koljenima je jedan oltar s četvero-latičnim lotosovim cvijetom. Ovo mjesto zapravo postoji na engleskoj obali. I poznato je nadalje da su ove stare misterije nađene u modernoj Engleskoj bile posvećene Jupiteru i služile su jupiterskoj mudrosti. Za građevinu središta njihovog štovanja stari svećenici su tražili one dijelove kopna koji su već bili posebno pogodni za njihovu svrhu, gdje su formacije stijena sadržavale metalnu rudu pridruženu snagama planeta čije se božanstvo željelo štovati. Sada, Jupiter je povezan s kositrom, i tako je shvatljivo da su ta središta štovanja bila uvijek podignuta na stijenama bogatim kositrom.

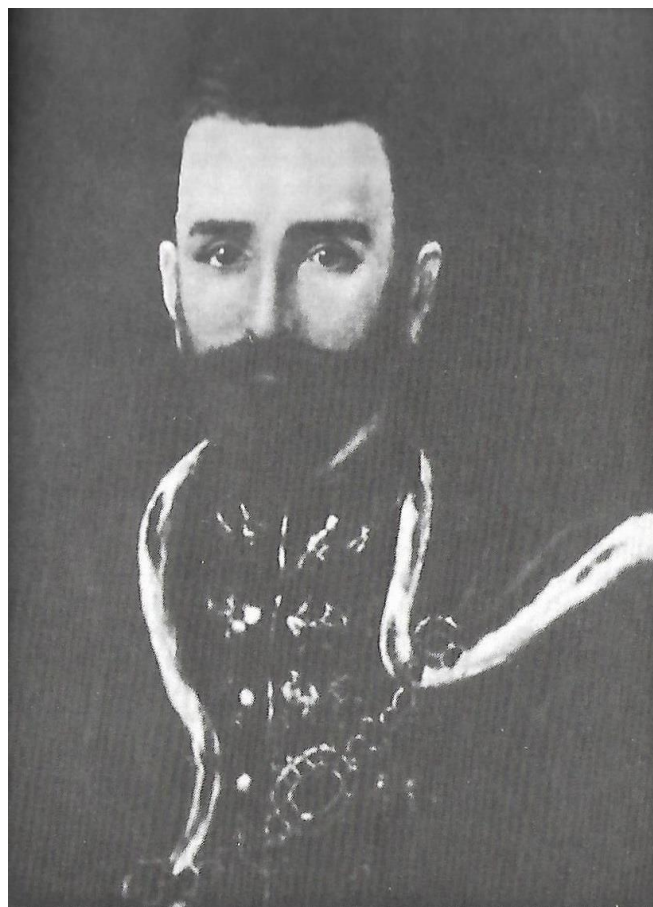
'Na ovoj slici, ova stijena koja sadrži kositar čiji kamen pobuđuje posvećenost, zbog svoje supstance, oslikana je plavom, koja dalje prema dolje prelazi u mutno crvenu, crvenu koja ukazuje na toplinu vulkanskih snaga koje se podižu odozdo. Na lijevom i desnom rubu prikazana je mrtva crna golog kamena lišenog kositra, koja u ovom smislu nema vezu s božanstvom i na kojoj stijena koja nosi kositar počiva.'

Slika slikara Claudius Jaquand-a

Na predavanju o 'ružokrižarskom kršćanstvu' danom u Neuchatelu 27 rujna 1911 Rudolf Steiner govori o odgoju Christiana Rosenkretza od dvanaest posvećenika u trinaestom stoljeću. Tijekom ovog predavanja Rudolf Steiner opisuje kako su duhovne snage Christiana Rosenkretza stalno jačale a njegove fizičke snage odlazile dok konačno nije umro od gladi. Sada, postoji veoma zanimljiva slika koju su neki prijatelji vidjeli u muzeju srednjoeuropskog grada prije par desetljeća. Kod sljedeće posjete u pedesetima slika je bila nestala. Postariji kustos muzeja im je rekao da nije više dopušteno da bude pokazana javnosti, ali ih je on odveo u podrum gdje je slika bila pohranjena i čak im je bilo dopušteno da imaju njenu reprodukciju. Prijatelji su od tada umrli i sliku su ostavili meni. Svatko kome sam je pokazala bio je veoma impresioniran i molili bi me da je fotografiraju. Kada se poznaje gore spomenuto predavanje, u umu izvire povezanost između onog što je prikazano kao *Smrt gladu grofa Gaston de Foix* i opisa Christiana Resenkretza danog od Rudolfa Steinera. Slikar ove slike zvao se Claudius Jaquand i živio je 1804-78.

Smrt gladovanjem grofa Gaston de Foix

Christian Rosenkreutz

Uspomene na Rudolfa Steinera i Marie Steiner-von Sivers

Ovdje bih mogla aludirati na triptih od Anne May nazvan *Gral* koji ima istu temu.

Slika Christiana Rosenkretza

Ta slika je dana Helene Röchling od Rudolfa Steinera, koji joj je rekao da prikazuje Christiana Rosenkretza. Koliko ja mogu otkriti to je nepoznato. Oni kojima sam je pokazala bili su pod dubokim dojmom. Prikazujem je ovdje tako da je što je više moguće ljudi mogu upoznati.

16. Epizode

Prvo dolaze dvije epizode od kojih ne želim odustati. Jedna se dogodila u Mannheimu prije predavanja koje je dr. Steiner baš trebao dati. Stajala sam do njega dok je ulazio u salu. Tamo je ispred njega stajao stariji gospodin kojeg vratar nije želio primiti ako prije toga kaput ne preda čuvaru. Veoma tužno čovjek je rekao da će onda morati otići. Dr. Steiner ga je pitao zašto ne želi predati kaput i čovjek je odgovorio da ispod nema jaknu. To je bilo odmah nakon rata i takve stvari su bile uobičajene. Zaista ničeg nije sramnog bilo u tome. Dr. Steiner je vrataru rekao da je on predavač i da želi da se čovjeka pusti. Vrtar, koji bi se rado pokorio, rekao je međutim da su takve stvari strogo protiv pravila i da može izgubiti posao ako im se ne povinuje. Onda je dr. Steiner sa svoje strane obećao da će svjedočiti za njega ako bude neophodno i da čovjeka treba pustiti inače on neće održati svoje predavanje.

Kada je ponovno bio kod kuće dr. Steiner je objasnio da je bilo od velike važnosti da upravo taj čovjek bude prisutan kada je govorio. On uvijek pomno razmatra njegovu publiku i često ono što treba reći usmjerava ovoj ili onoj osobi. Tako nam je jednom nakon predavanja u Dornachu rekao: 'Sigurno ste se pitali zašto sam naizgled danas toliko odstupio od teme koju smo imali. U sali je bio netko zbog koga je bilo neophodno da izbjegnem izvjesne teme. On bi pogrešno interpretirao ono što bih rekao i to bi prouzročilo poteškoće. Temi koju imam na umu vratit ću se drugi puta'.

Ima još jedna epizoda koja je karakteristična za način na koji je dr. Steiner reagirao pod određenim okolnostima. Tijekom poratnih godina mi euritmisti smo običavali jesti zajedno s g. i gđom dr. Steiner u Motzstrasse u Berlinu gdje su nam bile dostavljane namirnice od gđe Walter koja je naše obroke pripremala iz ono malo što se u to vrijeme imalo na nježan i pažljiv način. Jednom takvom prilikom dr. Steiner se okrenuo prema euritmistici koja je sjedila do njega i tražio da izgovori milost. Postiđena je morala priznati da je ne zna iz srca i tako je na red došla sljedeća i još jedna nakon nje i tako dalje. I kada konačno većina prisutnih nisu mogli ispuniti zadatak dr. Steiner mi je rekao, onoj za koju je znao da to može: 'Dakle, Ilona, hoćeš li kazati stih za nas?' Ta milost je ona dana od dr. Steinera: 'Biljno sjemenje je oživljeno...' Euritmisti bi bili u stanju reći druge stihove po sjećanju ali dr. Steiner je rekao da je važno uvijek koristiti ove stihove koje je dao u ovu svrhu. Nakon obroka svi su krenuli učiti stihove. Sljedećeg dana dr. Steiner je odmah rekao, 'Molim te reci

milost za nas Ilona'. Sada su svi drugi kazali da su ih naučili ali dr. Steiner je rekao: 'Sada je kasno. Ostalo vrijeme našeg boravka ovdje Ilona će biti ona koja će ih kazati'.

Druga stvar u vezi koje je dr. Steiner bio veoma strog bila je da se nikakve visoko duhovne stvari ne bi trebali raspravljati za stolom, kao što je na primjer sadržaj predavanja ili ezoterijske teme.

Pošto sam upravo govorila o izricanju milosti mogla bih dodati još jednu malu priču u istom smjeru. Kada sam bila malo dijete imala sam malu molitvu koja je visjela iznad mog kreveta okružena anđelima. Izgovarala sam tu molitvu svake noći i kada nisam mogla odmah zaspati pokušala bih je iz sjećanja izgovoriti unatrag. To se u mene uglavilo toliko da je još do današnjeg dana mogu ponoviti. Jednom posebnom prilikom dogodilo se da je dr. Steiner spomenuo da mala djeca često pišu i govore unatrag i ja sam odmah cvrknula i rekla da sam ja također to radila i odmah rekla svoju okrenutu molitvu za njega. Dr. Steiner je mislio da je to tako lijepo da sam je morala reći tri puta jedan za drugim. Zatim je rekao, 'Ah da, još si uvijek nosila sa sobom nešto iz duhovnog svijeta'. Zatim sam mu rekla da kasnije kada mi je bilo dosadno s mojim lekcijama, kako se povremeno događalo, da sam pokušavala naučiti glazbene komade od natrag prema naprijed. On je mislio da je to bila veoma dobra vježba, premda možda nije vježbana sasvim odgovarajućom prigodom.

Uređeno je da se proba odjeće za izvedbu u kino teatru odvijuje ujutro. Došli smo nekako rano i kino tehničari su još bili zauzeti pokušavajući nešto za poslijepodnevni program tako da smo zamoljeni da malo pričekamo u auditoriju. Gledali smo njihov film o izradi porculana i nije prošlo dugo prije nego su zamotali ekransko platno i mi smo mogli početi našu probu. Kada je počeo prvi komad svi smo doživjeli čudnu vrstu paralize; jedva smo mogli pokretati naše udove i osjećali se kao da je dio nas mrtav. Onda je dr. Steiner došao u prostoriju i mi smo mu se požalili. 'Zašto, naravno! Sada ćete se morati riješiti ahrimansko-mehaničkih učinaka ovoga vašeg 'kino-posla'. Svi od vas na pozornicu i izvedite stojeći 'Aleluja', to je način za pročistiti atmosferu u bilo kojoj prostoriji i odagnati bilo kakve loše utjecaje. 'To smo odmah napravili i to je imalo zaista izvanrednog učinka. Osjećali smo primjetno olakšanje.

'Aleluja' koju je dr. Steiner izrazio — 'Očisti me od svih utjecaja koji me sprječavaju da vidim božanstvo' — može se koristiti od pojedinca ako su zvukovi formirani s nužnim poštovanjem i mirnoćom uma. Tada se dolazi do unutarnje harmonije i težnje prema duhu. Netko može biti svjestan kako ga težnja da se prijanja za ono što je previše zemaljsko i egoistično tada napušta. Koristila sam to kasnije u sličnim prigodama i uvijek je pomoglo. Dr. Steiner je dao upute da se Aleluja izvodi na razne načine kod euritmijских izvođenja.

Za spomenute epizode željela bih dati jednu ili dvije napomene. Bili smo na ručku u Landhausstrasse u Stuttgartu. Za desert je bilo voće. Dr. Steiner je uzeo jabuku i odjednom je stao dok je gulio koru da bi upitao: 'Tko može podijeliti jabuku na pola prostorno?' Sada je počelo eksperimentiranje — traženo je sve više i više jabuka dok ih nije na stolu bila gomila. Gđa Doktor je komentirala da ćemo imati dovoljno pirjanih jabuka za cijeli tjedan. Konačno se dr. Steiner sažalio i pokazao nam kako to napraviti. G. dr. Unger, kojem je to ispričao sljedećeg dana, smijao se i rekao, 'To nije teško napraviti', i podijelio je jabuke ispravno bez oklijevanja. Oni koji su za stolom

bili prethodnog dana nisu to mogli napraviti. Neki od njih su zasigurno potajno to vježbali kod kuće!

Tijekom pauza između probi ili kada smo putovali, dr. Steiner je često uspoređivao ljudsko biće s životinjama. Tako smo jednom prigodom stajali iza pozornice u radionici radosno pričajući kada je prošao dr. Steiner. Neko vrijeme nas je slušao, zatim, stavljajući cvikere, pogledao niz liniju i okrećući se prema Annemarie Dubach rekao je, 'Da, ti si lastavica.' Zatim prema gđi de Jaager i rekao je, 'Ti si, međutim, feniks'. I okrećući se prema meni rekao je smijući se, 'A ti, dakle ti si vrabac!' Vjerojatno sam izgledala malo razočarano na to, tako da je ljubazno rekao, 'Ali jako drag'!

Drugom prigodom usporedio je gđicu Waller s lebdećim maslačkom i gđu Röchling s glavom cikorijske. Moja majka je uspoređena s cvijetom zijevalice, gđica Mucke s cvijetom sljeza i ja s ružičasto-žutim ružinim pupoljkom. Ova karakteriziranja su bila toliko zgodna da su svi prisutni bili zapanjeni i rekli: 'Da, svi imamo nešto takvog u vezi nas ali mi sami ne bi pogodili.'

17. Tečajevi euritmije s djecom od 3 do 7 godina

Dr. Steiner je dao neke smjernice za tečajevе euritmije s djecom u dobi između 3 i 7 godina koje bih željela ovdje uključiti jer su me uvijek pitali o tome. Tako je rekao da bi bilo dobro euritmiju raditi što je više moguće na glazbu. Prvo bi trebalo više aktivirati noge, zatim više ruke, zatim oboje zajedno. Trebalo bi istražiti različite načine stavljanja stopala na tlo, kako snažno ili nježno netko gazi kada se koriste noge. Tek nakon što je to vježbano djeca bi trebala koračati po ritmu, zatim označiti rukama i poslije napraviti oboje zajedno. Na primjer, 'Veliki satovi idu tik-tak-tak' = dugi koraci; 'Mali satovi idu 'tika-taka-taka' = kratki koraci. Ponavljati ovo mnogo puta u nizu i zatim napraviti ekvivalent s rukama i šakama. Zvukovi se s djecom rade, najprije samoglasnici, zatim suglasnici. I u ovom je slučaju također bolje raditi s glazbom. Kasnije zvuci mogu biti pripojeni u male priče.

Euritmija s djecom

Ovdje će biti najbolje dati kratko izvješće o tome kako sam ja uredila ovakvu lekciju. Ja prvo dam da djeca rade različite vrste koraka — čvrsti, lupajući nogom dok idu okolo u krug, zatim mirni, jednaki koraci sasvim polagano, zatim postupno ubrzavanje dok djeca ne krenu trčati, i zatim opet promjena u lagani korak. Nakon toga djeca bi trebala hodati na vrhovima prstiju tako tiho da ih se ne može čuti. Ponekad također puštam djecu da hodaju naprijed natrag u liniji držeći se za ruke i paze da nitko od njih ne izbija ispred drugog. Ako bi se to dogodilo (a hoće, naravno) tada se oni koji 'guraju' mogu postaviti u dodatni red da sami rade vježbu, zatim se neki od njih odaberu da se ponovno pridruže sporijima, i konačno svi mogu pokušati još jednom zajedno. Ova vježba nam je uvijek prčinjala veliko zadovoljstvo. Jednu poduku se može uzeti s upravo opisanim vježbama, drugu više posvećenu ritmičkom vježbanju. Kod ove potonje, također treba najprije početi sa stopalima — mnogo dugih koraka za početak, zatim samo kratki koraci sve dok se *gotovo* ne označava vrijeme, zatim se *samo* označava vrijeme. Nakon toga ritam bi se trebao mijenjati u kratki i dugi korak, čime bi učitelj objasnio (primjerom) da je *vrijeme* ono što mora biti precizno. Ritmičke vježbe također bi trebalo raditi na glazbu. Pratitelj mora upotrijebiti mnogo mašte i razred mora reagirati brzo kada je muzika svirana bilo glasno bilo nježno, čvrsto ili delikatno, brzo ili sporo.

'I' 'A' 'O' vježba

Gdje je tvoja glava? — 'Hier' (glava uspravno)

Gdje su tvoje noge? — 'Da' (skok s razdvojenim nogama)

Što tvoje ruke rade? — 'So' (napraviti 'O' s rukama)

Zatim spustiti ruke, skočiti sa skupljenim nogama, spustiti glavu.

Ili, malo prilagođena hrvatska inačica:

Gdje je tvoja glava? — Ovdje

Gdje su tvoje noge? — Tamo

Što tvoje ruke rade? — Ovako

Ovu vježbu sam radila na početku svake lekcije. Također sam radila tri dijela simultano.

Najprije naučimo zvukove stojeći u krugu, zatim ih vježbamo kroz dječje pjesme ili poeme. Dražesne pjesme od Hedwig-a Diester i Marianne Garf, na primjer, posebno su prikladne. Kasnije sam napredovala do malih pričica koje sam sama sastavila. Na primjer: 'Danas idemo u šetnju. Tko ide s nama?' Zatim se sa svih strana moglo čuti: 'Ich, ich, ich' [i—i—i] — divan 'i' glas! Zatim smo podigli vreću na naša leđa s 'B' ili 'P' i bacili s 'kratko-dugim' ili 'dugo-kratkim' koracima ili u nekom drugom ritmu. Došli smo na livadu gdje ima mnogo cvijeća [Blumen ili Blümchen] 'BL', ili 'U', ili 'Ü'. Zatim smo mirisali [riechen] CH i miris [Duft] nam daje 'D'. Svako dijete ima drugačiji cvijet što je izraženo u euritmiji. Naravno, mali zec ne nedostaje, koji sretno skakuće naokolo (prema dobro poznatoj pjesmi). I, sram me bilo ako se na kraju lekcije dogodi da koraknem na mjesto gdje je stajao cvijet. Tada bi netko od djece mogao povikati: 'Oh gospođice, gazite po cvijetu', ili na malog zeca, ili što god je tako divno dočarano.

Ponekad smo se penjali na planinu prije izlaska Sunca s mnogo različitih vrsta koraka ili ritma. Došavši na vrh stajali smo u raspoloženju posvećenosti — gesta za 'posvećenost' mijenja se u iščekujuće divljenje 'A' [ah] dok Sunce ne izađe. Ali tada bi postali toliko zaslijepljeni da bi se morali skriti iza 'E' [eh]. Nakon toga mogli bi reći molitvu ili reći ili otpjevati malu pjesmicu koja se odnosi na Sunce.

Jednom drugom prigodom bili smo patuljci nagnuti naprijed s teškim, nespretnim koracima dok smo ulazili u planinu gdje smo udarali čekićem na srebrne i zlatne žile i odlomili predivan kristal kojeg smo napunili u naše male vrećice koje smo imali s nama — potom sretno otišli kući. Plesali smo po livadama s elfima, bili od vjetra zakovitlani okolo u zrak, zapljuskivani vodom i isprani valovima. Sve se to događalo kada je god bilo moguće uz glazbu.

Pjesme iz *Hansel und Gretel* od Humperdink-a bile su veoma popularne, na primjer: '*Brüderlein komm tanz mit mir*' [Mali brate dođi i pleši sa mnom], '*Abend wenn ich schlafen geh*' [Navečer kada idem spavati], i 'Pjesma pjeskara'.

Ovo je, naravno, materijal za učenje za mnoge lekcije i treba odabrati i urediti lekciju u skladu sa situacijom u dano vrijeme. Pola sata prođe veoma brzo i ne bi

trebalo raditi euritmiju s malom djecom više nego toliko vremena prema dr. Steineru. Ako se računa s cijelim satom to bi uključilo promjenu obuće, itd, i pozdrav koji igra značajnu ulogu u procedurama.

Povremeno se događalo da bi dijete izričito odbilo da se pridruži. U tom slučaju ja bih ga uzela za ruku i s njom radila ritam na taj način. Još se mogu sjetiti osjetljive i sramežljive male djevojčice koja je stajala kod zida tijekom cijele lekcije s rukama na leđima i mrgodnim izrazom lica i nije se dala nagovoriti da se pomakne od tamo. Njena majka mi je kazala da bi kod kuće kada bi mislila da je nitko ne gleda imitirala sve i mogla je to raditi veoma lijepo. Majka je hrabro i postojano dovodila na lekcije stalno iznova dok se jednog lijepog dana nije pridružila sasvim prirodno kao da je to normalna stvar. Poslije je postala izvrsna euritmistica!

Trebalo bi naglasiti da nikakvo intelektualno objašnjenje ne bi trebalo davati djeci prije sedme godine. Sve bi trebalo ostati u oblasti igre tako da nalaze zadovoljstvo u slikama koje su za njih naslikane u euritmiji. Ali sama učiteljica treba demonstrirati svoju euritmiju izvana jasno i upečatljivo onako kako je doživljava iznutra, zatim će imitacijom djeca to steći za sebe.

Što god da sam radila s djecom uvijek sam bila veoma pažljiva da svaki trenutak učinim što je više moguće preciznijim i upečatljivijim. Djeca to cijene više nego se to misli. Drugom prigodom kada sam bila zamjena u razredu sa 12-14 godina starim dječacima i željela s njima raditi neke ritmove neki od njih su se žalili da je raditi ritmove dosadno i s tim u skladu to demonstrirali — to je zaista bilo strašno! Zatim sam im pokazala kako je dr. Steiner vizualizirao ritam, i dala im euritmijske štapove da ih koriste kao mačeve i rekla im da jašu naprijed kao vitezovi u bitku. To su izvrsno napravili na kratko-dugi ili kratko-kratko-dugi ritam i dobro se s time zabavili. Sami su otkrili nove mogućnosti i u tom postupku postali imaginativniji.

18. Napomene dr. Steinera o dvanaest vrlina

S obzirom na dvanaest vrlina i njihovu vezu sa zodijakom i mjesecima, dr. Steiner je u privatnom razgovoru rekao da je H.P. Blavatsky bila ona koja je ukazala na srodnost između vrlina i mjeseci s poretkom i oznakama kao slijedi:

Ovan	= Travanj	= Posvećenost
Bik	= Svibanj	= Ravnoteža
Blizanci	= Lipanj	= Izdržljivost
Rak	= Srpanj	= Nesebičnost
Lav	= Kolovoz	= Suosjećanje
Djevica	= Rujan	= Učtivost
Vaga	= Listopad	= Zadovoljstvo
Škorpion	= Studeni	= Strpljenje
Strijelac	= Prosinac	= Kontrola mišljenja

Jarac	= Siječanj	= Hrabrost
Vodonoša	= Veljača	= Diskretnost
Riba	= Ožujak	= Velikodušnost

Dr. Steiner je potvrdio ovaj niz ali je potom dodao sljedeću informaciju. Rekao je: 'Ako netko ove vrline prakticira savjesno, iz njih će izrasti nove snage i sposobnosti'. Zatim ih je nabrojio na sljedeći način:

Posvećenost	Snaga žrtvovanja
Ravnoteža	Napredak
Izdržljivost	Vjernost
Nesebičnost	Katarza
Suosjećanje	Nezavisnost
Učtivost	Taktičnost srca
Zadovoljstvo	Mirnoća
Strpljenje	Uvid
Kontrola mišljenja	Osjećaj za istinu
Hrabrost	Snaga iskupljenja
Diskretnost	Meditativna snaga
Velikodušnost	Ljubav

Da bi zaokružio, dr. Steiner je rekao: 'Vrlinu uvijek počnite prakticirati 21-og u mjesecu koji joj prethodi i nastavite do 1-og mjeseca iza, t.j. posvećenost od 21 ožujka – svibnja, itd. Činjenicu da se vrijeme dodijeljeno svakoj vježbi preklapa s datumima s datumima danim za zodijak u ovom slučaju ne treba uzimati u obzir. Jednostavno vrlinu posvećenosti treba prakticirati tijekom travnja uvijek počinjući, kako je navedeno, 21-og prethodnog mjeseca'.

Kao rezultat mojih stremljenja kroz godine da slijedim ove upute, predstavila mi se slika retrogradne petlje koja obuhvaća prošlost i uvodi u sadašnjost dok je u isto vrijeme pripojena i budućnost, tako da prošlost, sadašnjost i budućnost rade jedno u drugom.

19. Meditacija za bolesne i umiruće

Zajedno s bolnicom Heinrich-Lanz u Mannheimu, dana je i utemeljena vojna bolnica Lanz preko inicijative Helene Röchling tijekom ratnih godina 1914-18. Tražila je od mnogih starijih i mlađih žena članica Društva da u njoj rade s njom. Održavanje kuće, pranje, kuhinja, itd. stavljeno je pod njihovo upravljanje i oni su se s posvećenošću latili onoga što je često bilo veoma težak zadatak. Helene Röchling je bila voljena od svih njih usprkos njenoj strogosti, i ne samo od njih već posebno od

vojnika koje je učestalo posjećivala i za koje je često pisala pisma, ohrabrivala ih i nježno sudjelovala u njihovim brigama i potrebama. Teško da je bio netko od njih tko joj se uzalud obratio. Pričinjavalo joj je bol promisliti da je mogla toliko malo napraviti za teško bolesne i umiruće. Tako se za savjet okrenula dr. Steineru. Preporučio je posebne meditacije za nju za noćnu smjenu kada joj je bilo dopušteno da preuzme dužnost sestara. Tako je došlo do toga da je zapisan sljedeći stih:

(Usmjereno prema drugoj osobi)

Izviri krvi,
 Djeluj svojim tijekom,
 Pokreni mišić,
 Potakni životnu klicu.
 Nježna brigo
 Srdaca koja griju
 Budi dah iscjeljenja.

(Za sebe, kao da se govori sebi)

Sve dok osjećaš bol,
 Koje sam ja pošteđen,
 Krist neprepoznat
 Djeluje u svijetu.
 Jer duh je još slab,
 Dok je svatko sposoban patiti
 Samo kroz svoje vlastito tijelo.

*** Ove dvije meditacije mogu se naći u SD 157, predavanje od 1 rujna 1914 dano u Berlinu. Instrukcije u zagradama iznad, zabilježene su od gđe Röchling.

Koliko je mnogo patnje gđa Röchling pomogla da se ublaži — ponekad ublažavajući prelazak praga za umiruće!

Da bi izrazila priznanje za vjernu službu njenih kolega naručila je da se napravi privjesak i pitala dr. Steinera da ga dizajnira. On je napravio crtež i napisao riječi: *Heil den Helfern der Heilung* [Pozdrav pomagačima iscjeljenja]. Ovdje reproducirana ilustracija pokazuje medaljon koji je još u mojem posjedu.

Medaljon *Pozdrav pomagačima iscjeljenja*
[otprilike dvostruka veličina slike]

20. Napomene dr. Steinera u vezi trudnoće i skrbi za mlađu djecu

Dok sam bila trudna morala sam odustati od euritmije jer dijete treba eterske snage majke. Dopušteno mi je da dajem poduku pod pretpostavkom da ja sama ne radim pokrete. Nakon što se dijete rodi majka se treba suzdržati od euritmije *jednu* godinu — ne, kako se često drži, *tri* godine. Dr. Steiner je temeljio ovu činjenicu na tome da kada je dijete navršilo jednu godinu ono je još uvijek veoma mnogo povezao s eterskim tijelom majke i treba te snage. Ali meni je bilo dopušteno gledati mnogo euritmijskih izvedbi i slušati dobru glazbu kada god je bilo moguće i gledati dobre slike. Marljivo sam prisustvovala predavanjima i pročitala ih dobar broj. Meditacija je bila dopuštena unutar izvjesnih granica. Na primjer, bila sam prisutna na božićnom okupljanju 1923 i nikada nisam propustila ni jedan poseban događaj. To posebno naglašavam jer sam kasnije čula da je jednom dr. Steiner drugoj ženi zabranio da čita teška predavanja ili da meditira, u svakom slučaju savjetovao joj je da to ne čini.

Izvjesne scene iz *Fausta* također bi trebalo izbjegavati tijekom trudnoće, kao što je na primjer, 'Prolog na nebu' zbog razgovora između Gospoda i Mefista. Također, scena s Lamijama i one s Forkijadama imaju veoma štetan učinak. I scene iz božićnih drama treba izbjegavati gdje se pojavljuje vrag i gdje je prikazan Herod. U vezi s time je direktiva da treba izbjegavati pogrebe i kremiranja i da nije dobro ići u šetnje s malom djecom kroz groblja. Naravno da je sasvim očigledno da netko ne ide u kino tijekom tog vremena, ili čita — ili čak gleda — ilustrirane novine, što bi bilo posebno štetno. Sve ovo bi trebalo biti savršeno razumljivo. Zdrav i blagotvoran učinak dobije

se gledanjem slike Madone i prije odlaska na spavanje, najpogodnija je Sikstinska Madona, i kod prve šetnje dobro je pustiti da se oko odmori na ovoj slici.

Ako se veoma pažljivo sluša pri buđenju ime djeteta se može razabrati od petog mjeseca nadalje. Pitala sam dr. Steinera da mi da ime za moje dijete. Kada je moj mali dječak rođen morala sam čekati još tri dana dok mi dr. Steiner nije poslao bilješku u kliniku s imenom na njemu. Vlasti su se već žalile da ime treba biti dano i ako nikakvog imena ne bude uskoro tada se moram pomiriti s Hans, Fritz ili Otto, što su sve bila sasvim lijepa imena. Kada je dr. Steiner izvješten o tome rekao je: 'Da, ime ću ti dati čim mi ga njegov anđeo kaže, u ovakvom slučaju treba biti strpljiv'. Ali trećeg dana poslao mi je dva imena i vlasti su bile zadovoljne.

Kada sam pitala dr. Steinera što bih trebala jesti tijekom trudnoće, on je rekao: 'Jedi sve čemu si sklona. Dobro je jesti mnogo povrća, posebno cvjetaču, pošto ona stimulira protok mlijeka. Bolje je izbjegavati oštre stvari i ne dirati orahe ili lješnjake.' Naravno pušenje je veoma štetno.

Naginjanje dolje i previše rastezanja gore, kao i vješanje odjeće, treba izbjeci. Žene koje su naviknute na težak fizički rad moraju obratiti posebnu pažnju. Kada se namotaje vuna ili miješa tijesto ne bi se trebalo previše koncentrirati na ono što se radi već misliti o nečem ugodnijem. 'To je našim bakama bilo poznato i one su instinktivno osjećale i stvari radile na mnogo zdraviji način'. Ići u šetnju na svježem zraku je veoma dobro ali ne bi trebalo dugo trajati, posebno tijekom zadnjih stupnjeva (četvrt sata u to vrijeme odgovara otprilike satu u normalnim uvjetima). Dobro je izbjeci sjedenje s prekrštenim nogama ili preklopljenih ruku. Isto vrijedi kada se meditira ili slušaju mantre kao što je već spomenuto.

Nemojte putovati više nego je to doista potrebno. Ograničite i količinu putovanja automobilom također.

I ovdje bih trebala dodati da je dobra stvar svaki dan trljati bradavice s alkoholom, na primjer, ili limunovim sokom ili kolonjskom vodom. To će ih ojačati.

Kada je dijete rođeno trebalo bi ležati u istoj sobi kao i majka, ako je moguće. Majka i dijete su u bolnicama obično stavljene u odvojene sobe, što nije dobro. Upravo dok je dijete toliko mlado, ono i majka trebali bi biti zajedno što je moguće više. Bebu također treba držati na mnogo toplijem nego to ljudi obično zamišljaju. Kada me je dr. Steiner jednom posjetio nakon što sam se vratila iz bolnice rekao mi je pri ulasku u sobu: 'Ali bebi je previše hladno'. Bila sam veoma iznenađena jer sam upravo tražila da prozor bude otvoren kako sam se osjećala prevruće, ali zbog posjete ostavljen je onako kako je bio. Dr. Steiner mi je rekao: 'Daj mu dvostruku količinu odjeće koju sada ima na sebi'. Zatim je skinuo sve njegove ovoje i opet ih povezo u dvostrukoj količini. Mogu međutim dodati da se ne bi trebalo pretjerati kao što sam vidjela da se jednom dogodilo! Djeca ne bi trebala ležati okupana znojem. I sada, nakon što je dr. Steiner opet omotao dijete, uzeo ga je u naručje, šetao gore dolje s njim i rekao, 'Vidi kako se sada dobro osjeća'. Kada sam sljedećeg tjedna morala posjetiti kliniku radi operacije dijete je moralo ići sa mnom. Pošto ga nisam mogla sama hraniti ono je imalo bocu koju sam mu dala sama tako da bih mogla biti s njim što je više moguće.

Kada sam opet bila kući dr. Steiner me savjetovao da dijete smjestim u kolica u vrtu ili na terasi gdje je bilo dovoljno toplo, ali mi je rekao da ga ne guram okolo u kolicima već da ga nosim u 'jastuk-vreći' kao što se to radilo u stara vremena, tada će doživjeti isti ritam kao i kada je bilo u utrobi. Kada je dijete na otvorenom zraku trebalo bi uvijek nositi malu kapicu; to bi mogla biti mala čipkasta kapica. Dobro je ako se fontanele zatvaraju polako; mogućnosti za duhovni razvoj će tada biti sve veće. Iz istog razloga nužno je objesiti tanki veo od gaze iznad dječjeg krevetića ili kolica. Dr. Steiner je obično prepisivao boju tog vela. Ako sama majka ne zna koju boju izabrati, svijetloplava je uvijek pogodna.

Djeca bi trebala spavati u redovno vrijeme. Ne podižite ih previše često tijekom noći, ali s druge strane nemojte pustiti da predugo leže u mokrim pelenama. Ne bi trebalo pustiti da dijete bude samo previše dugo niti tijekom dana. Kada je dijete budno može mu se malo pjevati, primiti u ruke i malo nositi okolo.

Nikada se ne treba svađati u prisustvu djeteta ili voditi žive razgovore, kao što je također slučaj i sa starijom djecom. Sunčanje i dječju gimnastiku treba potpuno izbjegavati baš kao što bi trebalo izbjegavati 'kaljenje' djece, pošto to vodi do rane skleroze i materijalizma. U redu je pustiti da dijete plače tu i tamo pošto to razvija moralne snage. Naravno da se ne može uvijek dopustiti da se to dogodi i sama majka bi trebala znati kada je dopustivo i pod kojim okolnostima.

Većina ovih instrukcija vrijedi za prvo dijete. Čim su tu braća ili sestre mnogo od ovoga se ispravlja.

Cuclanje lutke je veoma loše za djecu pošto ih to čini senzualnima u kasnijem životu. Ako dijete želi nešto cuclati trebalo bi cuclati vlastiti palac, ali što se ranije oduči od te navike to bolje. Dijete ne bi trebalo imati više od dva ili tri kupanja tjedno. Drugim danima samo dobro pranje. Ako je voda veoma teška trebalo bi staviti malu vrećicu mekinja u kupku. Previše kupki čini dijete nervoznim, a pustiti dijete da se previše rita proizvodi sličan učinak.

Dr. Steiner je savjetovao da *svi* ljudi, i mladi i stari, trebaju izbjegavati sunčanje pošto to uništava eterske snage. Nošenje čarapa isto tako nije dobro i dijete bi bilo bolje ako trči okolo golih stopala. Naravno često se treba nositi s prigovorima djeteta, ali ako bi se uspjelo u postizanju ovoga to bi zasigurno bila prednost.

Ako se djeca boje ostati sama noću najbolje je staviti noćno svjetlo u sobu i trebalo bi reći molitvu čak i s najmlađom djecom u vrijeme spavanja, jer čak i ako ne razumiju riječi ona će biti apsorbirana u duši. Slično tome molitvu treba reći prije obroka. U kasnijim godinama djeca trebaju naučiti sami kazati molitvu, ali ne treba ih siliti na to, radije bi je trebali naučiti sasvim prirodno čuvši je izgovorenu svaki dan. 'Tko god ne nauči moliti kao dijete neće moći blagosloviti u staroj dobi', dodao je dr. Steiner.

Ono što slijedi vezano je uz ishranu djeteta. Kada je moje dijete bilo malo nije bilo toliko mnogo gotove hrane za bebe koliko ima danas. Tako smo morali razviti vlastite ideje i biti u stanju osjetiti što je to dobro za dijete i u čemu uživa. Mojem sam davala zalogaje napravljene s dvopekrom ili *Paidol*-om (ime branda?) i kasnije griz ili puding od krupice (ne uvijek zaslađen) a kada je bio zaslađen dr. Steiner mi je savjetovao da

koristim *Nutromalt*. Od pola godine nadalje davala sam mu mrkvu, špinat ili mnogo izgnječenog povrća i mnogo voćnog soka. Uopće mu nisu davana jaja prije njegove treće godine i to samo malo dok nije navršio sedam godina. Poželjno je da dijete pojede sve što mu je na tanjuru ali ne smije biti prisiljeno na to, inače će izgubiti prirodni instinkt.

Kolerična djeca postaju mirnija ako im se daje mnogo crvene da nose ili su smještena u crveno okruženje. S druge strane za flegmatičnu djecu plavo je najbolji lijek. Unutarnje snage rasta stimulirane su vanjskim utiscima ili mogu biti inhibirane ako je takav slučaj. Što se više dobrih primjera može dati djetetu za kopiranje ono će biti bolje. 'Navike majke kod djeteta postaju sposobnosti'. Djeca ne bi trebala gledati izvedbe euritmije prerano u životu a iznad svega program ne bi trebao biti predug.

Sve ove sugestije ne bi trebalo prihvaćati suviše rigidno, samo onoliko koliko to vanjske okolnosti dopuštaju! Najvažnija stvar je cijelo vrijeme dijete okruživati s ljubavlju.

* * *

Sljedeće bih željela prenijeti što se dogodilo kod krštenja mog sina Christward Johannes-a jer i to također toliko mnogo pokazuje karakter dr. Steinera. Ceremonija se odigrala u našoj sobi u kući gđe Wirz koja je sadašnji pansion 'Schiefer'. Sobu smo uredili divno s cvijećem i oltarom koji je stajao ispod 'Milanske' Krist slike. Moj sin je nosio tradicionalnu svijetloplavu odoru za krštenje i bio je u jastuku za nošenje u istoj boji. Nosio se u našoj obitelji generacijama i izgledao je veoma svečano i sjajno. Na moje zaprepaštenje dijete je mnogo plakalo tijekom obreda i poslije mi je dr. Steiner rekao: 'Da, gladan je'. Rekla sam mu da je dobio svoju bocu baš prije krštenja ali dr. Steiner je rekao, 'Ipak je bio gladan. Daj mu odmah još jednu bocu'. Malo sam se bojala da to ne bi bilo dobro za njega jer mi je sestra u odjelu kazala da mu ne dajem previše da pije. Ali kada je bočica bila spremna dr. Steiner je dijete uzeo u krilo, udobno se smjestio u fotelju i sam ga nahranio, i boca je čas posla bila prazna. 'Vidiš, sada je sretan i smije se. Daj mu dodatnu bocu od mene svaki dan'. To je djetetu donijelo mnogo dobra i divno je napredovao.

Par dana kasnije došla je od dr. Steinera telefonska poruka da me upita da dođem k njemu s djetetom. Jedva da sam stigla tamo kada ga je uzeo u ruke i otišao u svoju sobu. Dosta je prošlo prije nego su se njih dvojica pojavila, dr. Steiner s Christward Johannes-om, i stalno je iznova tražio da mu se dijete dovede.

Koliko je dr. Steiner volio djecu. Kako se lijepo šalio s njima ili bi im govorio sasvim ozbiljno. Često im je postavljao zagonetke i bilo mu je veoma drago kada bi mu mogli odgovoriti. Često je i odraslima također postavljao zagonetke, neke koje je sam smislio i druge koje je uzeo čuvene 'Brentano' zbirke. Dok smo putovali na naše beskrajne euritmijske turneje to nam je pomoglo da nam prođe vrijeme. Jedna od zagonetki koju je dr. Steiner postavio za gđicu Scholl bilo je sljedeće:

U *prvoj* tragaš za univerzalnom osnovom i ciljem egzistencije.

Težiš prema *drugoj* da bi shvatio sebe kao čovjeka.

Misli o *cjelini* i shvatiti ćeš kako se čovjek uzdiže do prve.